

I ÚVODNÍ VÝKLADY

- Přehled: A 11 Onomastika a její části
12 Toponomastika a její části
13 Povahy toponomastické práce
B 14 Onomastické kongresy
15 Onomastické časopisy
16 Organizační formy onomastické práce
17 Onomastické archívy
18 Bibliografie
C 19 Přehled dějin české toponomastiky

11 ONOMASTIKA A JEJÍ ČÁSTI

111 *Onomastika* je nauka o vlastních jménech (*nomina propria*).

Přesně definovat pojem vlastního jména je velmi obtížné. Mezi jmény vlastními a obecnými (*nomina appellativa*) leží totiž široký přechodný pás a mnohá jména oscilují mezi oběma skupinami. Tím si vysvětlíme rozdíly ve psaní velkých písmen u různých národů (ruština, maďarština atd. píší jména národů s malým písmenem) i stále potíže se psaním velkých písmen.

H. Kratochvíl, *BzN* 1 (1949—1950) 262, dokazuje, že jména jako Mühlbach jsou spíše jmény obecnými než vlastními (v Porýní je 40 Mühlbachů); Ad. Bach pokládá I, 1, str. 4, za vlastní jména i jména tanců a her, která se u nás za vlastní nepokládají.

Z nepřehledné literatury o této otázce si uvedme aspoň Dietr. Gerhardta, *BzN* 1 (1949) 1—24; Ernsta Pulgrama, *Theory of Names*, *BzN* 5 (1954) 149—196; J. Kuryłowicze, *Onomastica* II, 1—14 atd.; P. Trosta ve *Wiss. Zs. Leipzig* 11, 275 (viz i ZMK

1,97]. Z definic aspoň dvě: obecné jméno spojuje jedince stejné nebo si podobné, vlastní jméno tyto jedince rozlišuje; vlastní jméno „denotuje, aniž konnotuje“ [označuje, ale neznamená] J. Stuart Mill.

Přehled otázky je v úvodu „Staročeských jmen osobních“ J. Svobody.

112 Rozřídění vlastních jmen

je podáno v Pravidlech českého pravopisu 1957, § 129—153: Vlastními jmény (a názvy) se označují:

AA Živé bytosti: 1. osoby, 2. zvířata, 3. národy, kmeny, obyvatelé, 4. bytosti pohádkové, personifikované, nadpřirozené atd.

BB Neživé věci: 1. nebeská tělesa a souhvězdí, 2. zeměpisné jevy, 3. lidské výtvořiny a zařízení: a) státy a správní oblasti, b) veřejné instituce atd.

113 Všechna tato vlastní jména patří k pracovnímu oboru onomastiky. Velmi zajímavé je studium jmen zvířat nebo jmen nebeských těles a souhvězdí [E. J. Webb, *The Names of the Stars*, 1952; A. Scherer, *Gestirnnamen bei den indogermanschen Völkern*, 1953 atd.]. Nejčastěji se však zkoumají skupiny početně největší, jména osob a jména zeměpisná.

Jsou tedy hlavními oddíly onomastiky:

- (1) antroponomastika, nauka o vlastních jménech lidských,
- (2) toponomastika, nauka o vlastních jménech zeměpisných (geografických).

Vedle jména onomastika se objevuje i jméno onomatologie [v Ringrově slovníku naučném „jménosloví“]. Poláci říkají nazewnictwo [viz *Onomastica* I, 185, kde vykládá W. Taszycki vznik tohoto termínu]. Ukrajinci narvoznasvatvo, Němci Namekunde, Švédové namnsforskning. Z druhé strany se někdy slova onomastika užívá v užším významu antroponomastika. Terminologie je tedy dost neustálená; u nás rozhodla Místopisná komise v září 1958 o provizorním užívání hlavních termínů; slovenskou terminologií se zabývá terminologická komise slavistická, vedená dr. J. Svobodou.

121 *Toponomastika* ¹⁾ je tedy nauka o vlastních jménech zeměpisných (geografických).²⁾

122 *Zeměpisná jména*, ZJ (nomina geographica, geographic(al) names, geographische Namen) se dělí na tři skupiny (viz „Směrnice pro pozemkový katastr a topografické mapy“ 1936, 1952):

1 Jména *dílů světa, oblastí, států, zemí, krajín, krajů, okresů* (správních jednotek) (*choronyma*).

2 Jména *místní*, tj. jména lidských sídlišť a jejich částí (lieux habités, naselěnyje punkty, luoghi abitati), obcí, osad, místních částí (samot, mlýnů, mysliven, hájoven, cihelen, hospodářských dvorů, loveckých zámků, turistických chat atp.), význačných staveb (hradů, kostelů, lékáren, hostinců), jednotlivých domů, ulic, náměstí, nábřeží, mostů (v městech), sadů atp. (*toponyma*). Souhrn toponym jistého území se nazývá jeho toponymí (např. toponymie Hané, Slezska).

1. Termínu *místní jména* (a jeho cizojazyčných korelátů: mestnyje nazvanija, nazwy miejscowe, place-names, noms de lieux, Ortsnamen atd.) užívá se i ve významu jmen zeměpisných vůbec. Užší význam dává termínu *místní jména* oficiální kartografie; v toponomastice je udomácnili Černý-Váša [Moravská jména místní] a Ant. Proloous [Místní jména v Čechách], užívá ho Gebauer — Ertl I, 291 [„v užším slova smysle“].

2. Pro tuto dosud plaš nepřekonanou dvovýznamovost termínu *místní jména* se v případě nutnosti užívá název *jméno sídelní* a *sídlištní* (slov. osadné, něm. Siedlungsname).

3. Mohou být vážné pochybnosti o zařazení *jmén ulic*. Ad. Bach (II, 1, 2) je totiž, teoreticky správně, k místům neobydleným (a mají jeté mnoho společného se jmény traťovými). Z praktických důvodů zůstáváme při jejich úředním přiřazení ke jménům sídlišť.

¹⁾ Užívalo se také názvy toponymie, toponymika, topografická onomastika, toponomatologie (F. Löwehr), geografické onomatologie.

²⁾ Vedle termínu *jména zeměpisná* se užívá i termínu *jména topografická* a *jména místní* (ve slovenštině „miestny názov“, R. Krájčovič, *Sovětská jazykověda* 4, 1954, 375).

3 Jména *pomístní* (pol. nazwy terenowe, noms de lieux non habités, names of unhabited places, nomi di luoghi non abitati); sem patří:

31 Jména *vod* (*hydronyma*, nauka o nich se jmenuje hydro-nomastika), tj. moří, jezer, rybníků, bažin; studánek, pramenů, potoků, řek, průplavů; peřejí, vírů, brodů; vodních nádrží;

32 Jména *tvare* *členitosti povrchu zemského* (terénních tvarů, *oronyma*, nauka o nich se jmenuje oronomastika), tj. orografických celků, horských skupin, vrchovin, hor, pohří, vrcholových tvarů (kupy, hřbety, sedla), úbočních a údolních tvarů, rovin, nížin, ostrovů a poloostrovů;

33 Jména *pozemků* (jména traťová, slov. chatárne názvy, pol. gruntowe), tj. parcel a shluků parcel, pozemkových tratí, zemědělských honů, pastvin, polezí (revírů), lesních oddělení, obor;

34 Jména *drobných přírodních* útvarů, tj. skal, jeskyň;

35 Jména *jednotlivých předmětů*, jako stromů památkově ceněných nebo důležitých pro orientaci (Semtínská lípa), božích muk, kapliček, pomníků, mohyl, kurhanů atp.;

36 Jména *komunikací*, jako cest (Zlatá stezka, Dlouhá míle), železnic (Pacifická dráha), přístavů atp.

1. Termínus *jména pomístní* (dříve *pomístná*) se užívalo i ve významu jmen traťových (v. zde 33), např. Příruční slovník, Váňa-Trávniček; Slovník spisovného jazyka českého má již terminologii úřední. Místo traťová jména se říkalo též jména pozemková (A. Profous, J. F. Svoboda) a jména polohová. Pro neobydlená místa použil termínu *pomístný* poprvé H. Jireček 1860. P. J. Šafaříkovi znamenal vůbec jména zeměpisná.

2. Stejně kolísání bylo u německého termínu *Flurnamen*; užívalo se ho v užším významu 'traťová jména', ale později i ve významu 'pomístní jména'; to je dnes oficiální pojetí (H. Beschorner).

3. Nověji se pro traťová jména užívá i termínu *mikrotoponyma*.

4. Mezinárodní termíny mají základy řecké: *onoma* (druhotvar *onyma*) 'jméno', *anthrōpos* 'člověk', *topos* 'místo', *chōros* 'kraj', *hydōr* (hydro-) 'voda', *oros* 'hora', *mikros* 'malý'.

123 Objekty pomístních jmen se dělívaly (podle návrhu Theod. Imma 1908) na *přírodní* (dané přírodou), tj. vyvýšeniny, ost-

rovy, řeky; a na *kulturní* (jsoucí pod vlivem člověka). V praxi se toto dělení dost neosvědčuje, protože bývá obtížné a neúčelné oddělování přírodních a umělých jezer, říčních ramen a mlýnských náhonů, lesa přírodního a pěstovaného. Někdy se však toto lišení hodí jakožto pomocné.

Jména mohou být *přímá* (primární): Židova strouha jakožto označení strouhy, a *nepřímá* (sekundární): Za Židovou strouhou jakožto označení pole.

U jmen se někdy může rozejit podoba *lidová* (zpravidla spontánní) a *oficiální* (často umělá): v XVIII. stol. uměle zaváděné názvy vesnic byly většinou zatlačeny názvy lidovými: Freudeneck — Volárna, Dreydorf — Plátněnsko atp., viz Osídlení 271.

13 POVAHA TOPONOMASTICKÉ PRÁCE

131 „Toponomastika má dvě duše, duši filologickou a duši historickou“ (L. Steinberger, ZONF I, 208). To znamená: zeměpisná jména nelze studovat čistě jazykově, nýbrž je třeba i všestranné znalosti nositele jména (objektu) a těch, kdo jméno dávají a užívají. Stejně ovšem nelze zeměpisná jména studovat jen historicky, se zanedbáním stránky jazykové.

Tato dvojitá stránka toponomastických studií se v jednotlivých zemích uplatňuje nestejně. Ve Švédsku, v zemi s nejvynutější onomastikou, se dlouho jména studovala především jazykově a až později se přešlo i ke studiím historickým; naopak v Německu se od počátku silně uplatnil moment sídelně-historický. To má svoje zcela přirozené příčiny. Ve Švédsku jsou nejstarší zápisy jmen až z doby kolem r. 1300, tj. z doby asi 1000 let po jejich vzniku. Vývoj však byl klidný, nepřerušovaný: ve Švédsku se obyvatelstvo neměnilo, nebylo žádných cizích invazí, jména jsou vesměs nordická, jejich vývoj je zcela organický. Šlo tedy především o jazykový úkol, rekonstruovat z uchovaných jmen jejich starší stav a zjišťovat jejich vznik. V Německu jsou zápisy mnohem starší (už z doby karo-

linské máme pro jižní Německo množství údajů), ale jsou tu i jména „staroevropská“, keltská, římská, slovanská, pruská; jsou značné rozdíly mezi jednotlivými územími a poměry mnohem složitější. Proto byli badatelé nuceni přihlížet mnohem pečlivěji k poměrům, za nichž jméno vzniklo a vyvíjelo se. V Německu vývojem dochází (naopak než ve Švédsku) k silnějšímu zdůraznění stránky jazykové. — To nám ukazuje jasně, že složky toponomastiky musí být vyváženy, každá jednostrannost že je natrvalo nemožná.

Ad. Bach, autor největšího přehledu německé onomastiky (*Deutsche Namenkunde*, pět dílů o 2250 stránkách), zdůrazňuje, že probírá onomastiku lingvisticky. Program lingvistické onomastiky určuje však tak, že vedle zjištění čistě jazykových zvláštností (v hláskách, tvarech, tvoření, slovníku) má také „pochopit soubor zeměpisných jmen jakožto výtvar duchovních sil národa, prozkoumat tento soubor v jeho časovém rozvoji, místním rozčlenění a sociálním rozvrstvení“. A to je všecko, co lze od moderního onomastika-lingvisty žádat. Neboť takový program není možno splnit bez vydatné pomoci ostatních věd, ale zase naopak splnění takového programu poskytne velký užitek všem zúčastněným vědám.

132 Musíme tedy mít na mysli, že zeměpisné jméno je více než pouhý komplex hlásek, že to není jen slovo, složené ze základu a afixů a jistým způsobem skloňované. Zeměpisné jméno srostlo s objektem, který označuje, zrcadlí se v něm kus dějin tohoto objektu a kus duše těch, kdo jej pojmenovali a pojmenování užívali.

Toponomastika musí užívat pomoci různých věd („komplexní metody“, jak říká B. A. Serebrennikov, Vj 1956, č. 6, 48), ale zase naopak slouží nejrozličnějším vědám: archeologie, zeměpis, historie, etnografie, přírodní vědy mohou z ní mít užitek. Pro tuto svou povahu není toponomastika přístupna odborníkům příliš specializovaným a jednostranným.

Ale i v jednotlivých těchto vědách překračuje toponomas-

tika obvyklé hranice. Česká jména nelze zpracovávat jenom bohemisticky; badatel o českých zeměpisných jménech musí dobře znáti i jména německá a jejich jazykovou stránku, neboť obojí jména se stále kříží a prolínají. Badatel musí dobře znáti jména jinოსловanská, aby získal pochopení pro slovanská jména naše. Jsou to ovšem především jména západoslovanská, zvláště polská a lužická, která mají pro nás důležitost; jsou také dost dobře přístupná. Ale i ze jmen jihoslovanských a východoslovanských lze získat nejedno poučení. Protože jsou u nás také jména před slovanská, třeba se seznámiti i s tím, co je keltské, co „staroevropské“. Kdo zkoumá německá jména u nás, musí se dobře poučit o německých jménech v sousedství, neboť jména u nás navazují na jména jak rakousko-bavorská, tak sasko-slezská, ale musí dobře zvládnout i jména česká. — Jinde jsou poměry ještě složitější: badatel o jménech bulharských se musí vyznat v rumunštině, turečtině i tráčtině, ke studiu jmen severoruských musí se znát jazyky ugrofinské. Prostě není možno se uzavřít žádnými hranicemi.

Jen při této šíři rozhledu bude možná *srovnávací onomastika*, která dospěje k zachycení charakteristických znaků různých národních toponymů.

133 Ale v toponomastice nejde o nějaké mechanické spojování vědomostí z různých oborů, o prosté postupné užívání metod lingvistických, historických atd., v ní jde o syntézu těchto oborů a její metodice jde o to, aby vypracovala přesné zásady pro organické spojování těchto vědomostí a pro přiměřené hodnocení jednotlivých složek. Onomastika má být, jak pěkně říká programové prohlášení časopisu *Onomastica*: „odřepna i własnymi metodami badawczymi posługująca się gałąź wiedzy“, je to „Brückenwissenschaft“ (K. L. Escherich).

To je ovšem ideál těžko dostupný, a proto nacházíme plno jednostranností. Historiky, kteří využívají zeměpisných jmen

způsobem povrchním a snaží se z ní dosti namáhavě zachycených

údajů, je nezpracovaný vývoj

lology, kteří ve jménech vidí jen jazykový materiál a spokojují se tím, že v nich najdou kořen a afixy, zanedbávajíce stránky ostatní. To je výtku, která může být učiněna, aspoň do jisté míry, i znamenitě jinak knize P. Váši — Fr. Černého „Moravská jména místní“. Váša a Černý šli ovšem ve stopách Fr. Miklosiche, který se ve svých základních dílech slovanské onomastiky (Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen 1860—1874, souborné vydání 1927) soustředil na stránku jazykovou. Toto omezení bylo od Miklosiche moudré: jen tak mohl vytvořit dílo tak trvalé hodnoty. Ale nesmíme zapomínat, že to bylo před sto lety a že dnes musíme klásti požadavky vyšší. I my po Miklosichovi chceme dát pevné základy lingvistickému zpracování slovanských jmen, ale proto, abychom mohli jít dále. Zůstávat při pouhém lingvistickém rozboru by znamenalo uvíznout v materiálu a vzdát se cíle vyššího, poznání sil, které tento materiál vytvořily, poznání jejich souvislosti.

134 Je ovšem otázka, jak na to. Při obrovském rozsahu jednotlivých disciplín je obtížné, aby někdo byl zároveň dobrým filologem, dobrým historikem, zeměpisce, přírodopisce atd., zvláště když nejde snad jen o nějaké konkrétní, encyklopedické vědomosti, nýbrž o vědecký instinkt, školený historicky i lingvisticky.

Proto se velmi doporučuje kooperace pracovníků z různých oborů, pracovní kroužky. Pro Porýní vytvořili historik H. Aubin, lingvista Th. Frings a národopisec Jos. Müller společnou práci základní dílo o kulturních okruzích: „Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinländern, Geschichte, Sprache, Volkskunde“ 1926; po něm následovala další práce o východním Německu: W. Ebert, Th. Frings, K. Gleissner, R. Köttschke, G. Streitberg, „Kulturräume und Kulturströmungen im mittel-deutschen Osten“ I.—II., 1936. Tuto metodu dále rozvíjí lipské onomastické středisko, kde je spolupráce slavistů a germanistů s historiky a archeology podstatným rysem vědecké organizace. Musí to být ovšem spolupráce skutečná, nikoli pouhé souběžné zpracování téhož materiálu z různých hle-

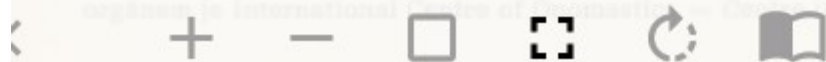
disk. Je nutno si navzájem vytříbit názory a mnoho věcí dělat společně. — Je jisté, že uskutečnění takového pracovního kruhu není věcí snadnou; vyžaduje jisté příznivé poměry a osobní organizační schopnosti.

U nás se spolupráce historiků a lingvistů vyvinula organicky: lingvista A. Profous se opřel o skvělé sbírky historika Aug. Sedláčka a používal stále spolupráce historiků (viz Pí. V, str. 9—23); v Místopisné komisi Československé akademie věd, která je organizačním střediskem české onomastiky, pracují společně historikové, lingvisté i geografové; v onomastickém semináři na filosofické fakultě je podobná spolupráce, stupňovaná ještě spoluprací zkušených badatelů se studenty a začátečníky. — V Názvoslovné komisi kartografické, která pečuje o nomenklaturu československou i cizí, je spolupráce lingvistů se zeměpisci-kartografy.

14 ONOMASTICKÉ KONGRESY

141 Rozvoj mezinárodní onomastiky je silně podněcován a udržován řadou mezinárodních kongresů. *I. kongres* se konal r. 1938 v Paříži z podnětu Alb. Dauzata. Dauzat vypráví (v *Revue internationale d'Onomastique* 1, 1949, 2—6), že usiloval dlouho o vytvoření onomastické sekce při kongresech lingvistických. Když byl dvakrát pořadatelstvím kongresů odmítnut, rozhodl se svolat kongres samostatný. Pařížského sjezdu se účastnilo 21 států; nejsilnější byla delegace německá. — *II. kongres* se měl konat r. 1941 v Mnichově, ale zabránila tomu válka. Pořádá se až r. 1947 zase v Paříži, a to s vyloučením Německa (18 států). — Těž *III. kongres*, konaný 1949 v Bruselu, byl ještě bez Německa, ale už za účasti 30 států. Tento kongres vytvořil mezinárodní organizaci onomastiky (International Committee of Onomastic Sciences = Comité in-

ternational des Sciences Onomastiques, C. I. S. O.), vykonávající úkoly, jež jsou v současnosti přeneseny na International Centre of Onomastic Studies, Centre

national d'Onomastique, jehož ředitelem je prof. H. J. van de Wijer v Leuven v Belgii. Další kongresy, už s účastí obou německých států, se konaly v intervalech tříletých: *IV.* 1952 Uppsala, *V.* 1955 Salamanca, *VI.* 1958 Mnichov, *VII.* 1961 Florencie-Pisa, *VIII.* 1963 Amsterodam. Sjezdu se účastnívá 400 až 500 delegátů z více než 30 států. Účast slovanských států roste jen pomalu.

Jednání sjezdová jsou uložena ve sjezdových publikacích (*Actes et Mémoires I.—V.*, *Kongresberichte VI.*); o tom podrobně *Onoma VIII*, 517.

142 Slovanští onomastikové se sešli poprvé při *IV.* mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě. Podle jejich dohody byla na *V.* sjezdu v Sofii 1963 zvláštní subsekce onomastická. O přípravu pečuje onomastická komise při Mezinárodním komitétu slavistů, složená ze zástupců jednotlivých národních onomastických komisí. — Mezi oběma sjezdy byly pořádány dvě pracovní konference (1959 v Krakově, 1961 v Berlíně).

143 Skandinávští onomastikové pořádají kongresy od r. 1946 vždy po pěti letech.

15 ONOMASTICKÉ ČASOPISY

151 První čistě onomastický časopis na světě začal vycházet r. 1913 v klasické zemi onomastiky, ve Švédsku (v Lundu): *Namn och Bygd* („jméno a krajina“) s podtitulem „Časopis pro nordickou toponomastiku“. Je to tedy orgán omezený jen na místní bádání (Skandinávie) a psaný převážně švédsky. — S obsahem jeho 46 ročníků seznámil J. Trypučko v časopise *Onomastica VI*, 1960, 328.

152 Časopis mezinárodního rázu vytvořil r. 1925 v Mnichově Josef Schnetz (1873—1952). Byl to *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* [ZONF]; pro vnitřní vývoj v onomastice je příznačné, že titul byl od *XIV.* ročníku změněn na *Zeitschrift für Namenforschung* [ZNF; byla pojata tedy i antroponomastika].

Za války zanikl r. 1943 svým XIX. ročníkem. — Obsah tohoto základního časopisu je zpřístupněn rejstříky. Pro ročník I. až XIII. vydal jej 1938 F. J. Meier, pro ročníky XIV.—XIX. r. 1955 Bertha Petzová.

153 Zároveň začaly vycházet *Bulletin* (Handelingen) de la Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie v Bruselu a *Mededelingen*, které vydává společně Instituut voor Naamkunde v Leuven [Belgie] a Commissie voor Naamkunde v Amsterdamu. — Od r. 1949 vycházejí pak v Leeuwarden (Nizozemí) *Fryske Plaknammen* (Fríská místní jména).

154 R. 1947 začal Albert Dauzat vydávat v Paříži časopis *Onomastica*, ale ten se dočkal jen dvou ročníků; od r. 1949 jej nahradila *Revue internationale d'Onomastique* [podtitul: Noms de lieux. Noms de personnes]; po smrti A. Dauzata jej redigují P. Fouché a R. Schmittlein.

155 V Německu nebyl již obnovován zaniklý *Zeitschrift für Namenforschung*, ale indoevropéista university v Tübingen Hans Krahe, který při studiu ilyrštiny a protoindoevropštiny stále pracuje s vlastními jmény, spojil se se slavistou E. Dickenmannem a v heidelberském nakladatelství Wintrové začal vydávat *Beiträge zur Namenforschung* (BzN), I. 1949. Časopis má od počátku vysokou úroveň.

156 Comité International des Sciences Onomastiques (C. I. S. O.), zřízený z podnětu bruselského kongresu, začal vydávat od r. 1950 za pomoci Unesca a belgické vlády při lovaňském Instituut voor Naamkunde časopis *Onoma* (Bulletin d'information et de bibliographie). Časopis přináší zprávy komitétu, referáty o sjezdech, osobní zprávy, nekrology, roční bibliografické přehledy i souborné bibliografie jednotlivých zemí.

157 Po tomto mezinárodním ústředním časopise onomastickém následovaly: 1952 revue řecké onomastiky *Onomata*, řízená J. A. Thomopoulosem; 1953 orgán American Name Society *Names*, zaměřený spíše k popularizaci; 1955 polská *Onomastica*, pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu; hlavním redaktorem je W. Taszycki, sekretářem redakce

Stanisław Rospond. Časopis se neomezuje na onomastiku polskou, nýbrž přináší cenné referáty i z ostatní onomastiky slovanské a světové. 1960 počala vydávat Místopisná komise ČSAV *Zpravodaj Místopisné komise* (ZMK), především recenzní a zpravodajský.

158 Mimoto vychází celá řada publikací rázu spíše místního: dvě ročenky švédské (uppsalská a lundska), bulletiny ulsterský, lucemburský, bretaňský a několik publikací německých: *Nachrichtenblatt für deutsche Flurnamenforschung* (od 1932; zanikl), *Mitteilungen für Namenkunde* (od 1957) atd. V jiných zemích se onomastické příspěvky publikují v časopisech lingvistických, např. v Bulharsku v časopise *Bălgarski ezik*, v Norsku v *Maal og Minne* (MoM); u nás onomastické příspěvky přináší *Naše řeč* a *Slavia*.

18 ORGANIZAČNÍ FORMY ONOMASTICKÉ PRÁCE

Organizační formy onomastické práce se různí podle místních poměrů a historického vývoje. Uvádíme hlavní z nich s vybranými příklady:

181 *Oficiální ústavy a komise (úřední)*

V Norsku byla královská komise zřízena už r. 1878. — V Belgii vede od r. 1926 práci *Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie* (= sekce valonská) — *Commissie voor Toponymie en Dialectologie* (= sekce vlámská). — V Nizozemí je *Commissie voor Naamkunde*. — Také ve Francii byla zřízena *La Commission Nationale de Toponymie et d'Anthroponymie* 1939, 1954. Novější jsou komise irská (při geodetickém úřadu), rumunská atd.

182 *University a universitní ústavy*

V Krakově měl 1946—1949 Witold Taszycki stolicí toponomastiky. — Ve Francii měl takovou katedru od r. 1879 na *Collège de France* A. Longnon, historik a geograf; ale nenašel nástupce

a snahy o obnovení stolice neměly úspěchů. — V Belgii je při lovaňské universitě Institut voor Naamkunde, řízený prof. H. J. van de Wijerem. — Ve Švédsku Institut för ortnamns- och dialektforskning v Göteborgu (od 1917, vede Hjalmar Lindroth) vydává Skrifter. V Uppsale měl stolici onomastiky v letech 1930 až 1950 Jöran Sahlgren. — V Německu se dostalo stolice onomastiky na mnichovské universitě Jos. Schnetzovi (od 1934), po něm následují Ludwig Steinberger a Karl Puchner. — Lipská Arbeitsstelle Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte je zřízena při universitě Karla Marxe. — Ve Skotsku vede toponomastické studium universita v Edinburghu, při kodaňské universitě v Dánsku je od r. 1960 Institut for Navneforskning.

163 *Akademie* a jejich ústavy pečují o onomastiku v mnohých zemích; nejsou ovšem všude samostatná pracoviště. V Ukrajině se onomastika soustřeďuje v Institutu movoznavstva im. O. O. Potebni Ukrajinské akademie (K. K. Cilujko). — V Jugoslávii je při záhřebském Institutu za jezik i sekce onomastická. Při jazykovědném ústavu Bulharské akademie je sekce pro toponomastiku bulharskou a balkánskou. — Polská akademie má onomastické pracoviště v Krakově (prof. W. Taszycki) i ve Varšavě (prof. P. Zwoliński). V Československu je organizačním střediskem onomastiky Místopisná komise ČSAV (předseda akademik Jos. Dobiáš).

V severní části NDR organizuje onomastickou práci Institut für Slawistik při Berlínské akademii. — V NSR má zvláštní toponomastickou komisi Bavorská akademie věd (prof. Gerh. Rohlf). — Toponomastickou sekci má i Institut pro finskou dialektologii a Fríská akademie v Leeuwarden (Nammekundich Werkforbân).

164 *Společnosti*

Sovětské Geografičeskoje občestvo SSSR má při moskevské odbočce toponomastickou komisi od r. 1950 (vede V. A. Nikonov). — Nejvýznamnější onomastickou společností je English Place-Name Society (EPNS), podporovaná Britskou akademií a ve

dená A. Mawerem; vydává od r. 1928 Publications. V Severním Irsku existuje od 1952 Ulster Place-Name Society.

Ve Spojených státech je American Name-Society. — V Belgii vedle jiných institucí pracuje i Vlaamsche toponymische Vereniging te Leuven (od 1925, založil H. J. van de Wijer). — Ve Švédsku existuje od 1917 Göteborgská společnost toponomastická a dialektologická, od 1925 Jihošvédská toponomastická společnost v Lundu, od 1945 Toponomastická společnost v Uppsale; vydávají své ročenky (årsskrift). — Různé společnosti jsou i v Německu, např. Verband für Flurnamenforschung in Bayern; ve Francii vznikla Société française d'Onomastique.

17 ONOMASTICKÉ ARCHÍVY

Onomastického materiálu je nesmírné množství a ve většině zemí bude sotva kdy možno všechno publikovat. Ve Švédsku má všechna zeměpisná jména zpracován jeden ze 26 lánů, Älvsborg (mezi Göteborgem a Vänerským jezerem; poměrně pozdě osídlen); vyšla v letech 1905—1935 ve dvaceti kvartových svazcích. Edw. Schröder učinil pro Prusko minimální odhad na 140 svazků třicetiarchových. — Proto je třeba, aby byl materiál soustředěn v archívech, které by umožňovaly jeho studium. Největší takový archív je ve Švédsku: Svenska ortnamnsarkivet (vedle toho je i Svenska personnamnsarkivet). Pracuje od r. 1928 v Uppsale a byl veden J. Sahlgrenem; od 1938 byl přičleněn k uppsalské universitě. Pracuje v něm sedm lidí (z toho tři archiváři); pořídil fotografie všech listin do r. 1520 (sto silných svazků), má dvacetitřicet tisícovou knihovnu a asi pětimilionovou kartotéku. — V Polsku je (vedle archívu staropolských osobních jmen) v Krakově i archív zeměpisných jmen do r. 1250 (W. Taszycki). — Ve Vel. Británii je The Place-Names Archive u university v Edinburghu. — V Norsku od r. 1921 Norsk Stadnamnarkiv v Oslo (vedl Gustav Indrebø, nyní Per Hovda). — Hustá síť archívů je v Německu; věnují se zvláště

sbírání pomístních jmen (v Drážďanech je Flurnamenstelle od r. 1902), v Tübingen je archiv pro německá jména vod.

18 BIBLIOGRAFIE

Bibliografie, umožňující poznání toho, co dosud bylo o té které věci napsáno, a zabraňující tak zbytečné práci a točení v kruhu, je nezbytnou pomůckou pro každý vědecký obor. Dvojnásobně to však platí pro onomastiku, která má své zvláštní podmínky. Zásahuje do různých vědeckých oborů, takže onomastické práce jsou nejen v literatuře lingvistické a historické, nýbrž i geografické, etnografické atd. Je nadto důležitou složkou vlastivědy, a proto jsou příspěvky k ní roztroušeny po desítkách vlastivědných časopisů a sborníků, ročenců venkovských muzeí, krajinských týdeníků atd.

Mezinárodní středisko onomastické pokládalo tedy za přední svou povinnost vydávat časopis věnovaný především bibliografii (Onoma, v. § 156). Ale ještě užitečnější než pouhé bibliografie, kde holé názvy mnoho neřeknou o obsahu a hodnotě jednotlivých prací (a hodnota mnohých prací je minimální), jsou přehledy prací, jaký např. pro bulharskou onomastiku napsal I. Duridanov v Onomastica II. a III.

Podáváme zde výběrovou bibliografii; jsou v ní jenom práce nejvýznamnější.

181 Obecná:

Pravidelnou bibliografii světové produkce podává časopis Onoma. Vedle toho se onomastické práce zaznamenávají v Bibliographie linguistique de l'année... — Linguistic bibliography..., vydávané v Utrechtu-Antverpách.

182 Slovanská:

Česká bibliografie v Onomě editoval V. Polák, nyní J. Svoboda a M. Friedrich. Od V. Poláka jsou také převzaty i slovenská

bibliografie v Onomě VII (1960), 118 str. — Onomastické práce jsou zařazeny do Bibliografie české lingvistiky, vydávané vždy pro pětiletí Zđ. Tylem (1945—1950, 1950—1955; přehledy roční produkce bývají v SaS). — Pro starší dobu máme bibliografii v Sborníku filologickém 1910—1922 a Bibliografii československých prací lingvistických a filologických 1929—1935. Pro ostatní léta je třeba užít Bibliografie české historie (oddíl A. 6. Historická topografie). Práce do r. 1900 jsou pojaty do Bibliografie české historie Č. Zbrta, I, str. 82—183. — Podrobný přehled české onomastiky do r. 1918 připravuje Ivan Honl.

Slovenská: R. Krajčovič, Počiatky a vývin slovenskej onomastiky, Onomastica V, 1959, 255—280; týž autor obstarává i bibliografii v Onomě.

Lužická; starosrbská: J. Petr, Stan badaň nad lužyckimi nazwami miejscowymi i osobowymi, Onomastica IV, 1958, 191 až 218; E. Eichler referuje pravidelně (v Onomě, Onomasticích i jinde) o pracích v NDR.

Polská: Polsko má první mezi slovanskými národy úplnou a spolehlivou bibliografii: W. Taszycki a druzi, Bibliografia onomastyki polskiej (do 1958 wł.), Krakov 1960, str. 338. — Vedle toho však neztrácejí význam starší bibliografie K. Zierhoffera v Onomasticích II. a III. pro léta 1907—1944 a její pokračování do r. 1956 od M. Karaše (Onomastica IV). Krátký přehled polské onomastiky podal J. Petr, Slavia 26 (1957) 306—308.

Ruská: Přehled Jana Svobody je v Slavii 21, 1953, 451—453. — Nejobsažnější je bibliografie R. Richardtové v Onomě V, 3 (1954, r. 1956). — Pravidelné přehledy běžné práce podává V. A. Nikonov [např. V] 5, 1956, 1, 142—147, Izvestija Vsesoj. geograf. obščestva 90, 1958, 4, 393—403).

Ukrajinská: Nejlépe poučí stať K. K. Cilujka ve sborníku Doslidžennja z movoznavstva v URSR za sorok rokov, 1957, 227 až 251.

Bulharská: Nejlepší přehled I. Duridanova, Razvoj na bėlgarskata onomastika, Onomastica II, 1956, 365—379, III, 227—251; pro léta 1950—1955 též v ZsfSlawistik II (1957) 247—252.

Srbocharvátská: M. Hraste, Bibliografija radova iz dialektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hercegovačkog ili srpskoga jezika. — Hrv. dij. zbornik 1, 387—479 (odd. 18—22); dříve referoval o jihoslovanské onomastice P. Skok [např. ZONF 11, 157—183].

183 Germánská:

Přehled *německé literatury* je nejlépe podán v Deutsche Namenkunde Ad. Bacha II, 1, § 2—10, 22. Dobrý je také přehled v Handbuch der germanischen Philologie Fr. Stroha. — Přehled obrovské literatury o pomístních jménech H. Beschoner, Handbuch der deutschen Flurnamenliteratur bis Ende 1926, 1928. — Pro NDR viz W. Fleischer, E. Eichler v Onomě 7, 1956 až 1957, 229—243, pro Rakousko: G. Buchner, Bibliographie zur Ortsnamenkunde der Ostalpenländer, 1927.

Švýcarská: J. Hubschmid, Bibliographia Onomastica Helvetica 1954 (viz i v Onomě 3).

Belgická a holandská v pravidelných přehledech v Onomě; vlámská zpracována samostatně v H. J. van de Wijer, Bibliogr. van de Vlaamsche Pleatsnaamkunde, Leuven 1928.

Severská má pravidelné přehledy v Acta Philologica Scandinavica; přehled švédské literatury J. Trypučka v Onomastických II, 1956, 379—402; jinak v ZONF (IV, 273 — norská, VIII, 51 — švédská, XVIII, 278 — dánská) a v Onomě (III, 53—80 dánská).

Anglická: Vynikající přehled toponomastické literatury anglické podal u nás VII. Mathestus, O vědeckém studiu anglických jmen místních, ČMF 3, 1913, 371 n.; první zpráva u nás o rozmachu světové onomastiky. Po půl století probral stejně zasvěceně pokroky anglické toponomastiky prof. Boh. Trnka v článku O nynějším studiu anglických jmen místních, ČMF 44, 7—21. — Podrobnou bibliografii podává R. J. Roberts v Onomě VIII, seš. 3, 82 str., ovšem beze jmen skotských, waleských a irských. — Severoamerická (i kanadská) bibliografie po-

chází od R. B. Sealocka a P. A. Seelyho [A bibliography of place name literature, Chicago 1948].

184 Románské:

Portugalská, španělská, katalánská: G. Sachs v ZONF X, 279 až 293.

Francouzská: Dobrý přehled podal Z. Czerny, Toponomastyka Francji a dílelo A. Vincenta, La toponymie de la France, Onomastica IV (1958) 429—451.

Rumunská: bibliografii podal I. Jordan na různých místech, zvl. i v Rumänische Toponomastik.

185 Celková zpracování

V některých jazycích dospělo se už k syntetickým pracím, podávajícím přehled o celé soustavě zeměpisných (obyčejně však jen místních) jmen a jejím vývoji. Z toho připomínáme: *Německé:* Ad. Bach, Deutsche Namenkunde, II (dva svazky) Die deutschen Ortsnamen 1953, 1087 stran. — E. Schwarz, Deutsche Namenforschung, II, Ortsnamen und Flurnamen 1950, 322 stran.

Švýcarské: W. Bruckner, Schweizerische Ortsnamenkunde 1946

Holandské: M. Schönfeld, Nederlandse waternamen 1955

Severské: A. Rygh, Norske Gaardnavne od 1807; J. Steenstrup, De Danske Stednavne 2, 1918

Francouzské: několik souborných prací (A. Longnon, H. Gröhler), zvláště: A. Dauzat, Les noms de lieu, 7. vyd. 1921; A. Vincent, Toponymie de la France 1937

Katalánské: připravuje se Onomasticon Cataloniae

Belgické: Alb. Carnoy, Origines des noms des communes de Belgique 1948—1949

Rumunské: Iorgu Jordan, Nume de locuri românești in RPR, 1952, Rumänische Toponomastik I—III, 1924—1926

188 Knížnice a soubory monografií:

Prace Onomastyczne, Krakov od 1948

Studia Onomastica Monacensia, Mnichov

Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte, Lipsko

Sudetendeutsches Ortsnamenbuch 1932—1945 (politické okresy Liberec, Jablonec, Frýdlant, Sokolov — Falknov n. O., Vrchlabí, Tachov, Jilemnice, Broumbv)

Sudetendeutsches Flurnamenbuch 1935—1941 (politické okresy Jablonec, Bruntál, Rýmařov, Cheb)

Nomina geographica neerlandica, N. g. flandrica

Norske Gaardnavne, Norske Fjordnavne

Danmarks Stednavne

Sveriges Ortnamn (podle lánů)

English Place-Name Society Publications (podle hrabství)

19 PŘEHLED DĚJIN ČESKÉ TOPONOMASTIKY

Podrobné dějiny české toponomastiky dosud napsány nebyly a před ukončením důkladné bibliografie, kterou připravuje Ivan Honl, nebude možné je zpracovat. Není také úkolem naší knihy, aby je podávala. Bude však užitečné, podáme-li hrubý její nástin, už proto, aby se dostala do souvislosti jednotlivá fakta v knize roztroušená.

191 Potíže historika toponomastiky začínají se tím, že je těžko ji oddělit od vlastivědné práce, jejíž byla vždy významnou součástí. Zmíníme se (§ 641) o etymologiích roztroušených po kronikách a různých popisech Čech. Dodejme aspoň to, že v „Knížce slov českých“ z r. 1587 se Matouš Benešovský Philonomus zabývá jmény českých řek. — Skutečná onomastika se začíná tehdy, když se od příležitostného výkladu jednotlivých jmen přejde k pojetí jmen jako celku. To u nás učinil

2 MATERIÁL

Sbírání materiálu je první a snad nejdůležitější složkou toponomastikovy práce. Význam dobře sebraného materiálu nelze ani docenit. Klasik německé onomastiky Ernst Förstemann (v. § 213) vyslovil zásadu: Sbírání je důležitější než vykládání. Často úplně stačí, že byl sebrán materiál. Výklad z něho vyplyne sám. Dobrý materiál uchovává si cenu i tehdy, když jeho výklady třeba všechny padnou. To jsou hypotézy, materiál jsou fakta. Hypotézy hynou, fakta zůstávají. Neznamená to ovšem, že bychom se měli výkladu vzdávat. To by nebylo správné, hlavně ne proto, že se sbírání a vykládání vzájemně podmiňují a navzájem podporují: zdokonalujeme techniku sbírání, jestliže se seznámíme s požadavky výkladu.

Íde v podstatě o trojí druh materiálu:

- [21] materiál historický (listinný, archivní),
- [22] materiál zeměpisný,
- [23] materiál nářeční.

21 MATERIÁL HISTORICKÝ

211 Listiny; diplomatika

Pro starší doby nejdůležitější materiál poskytují *listiny*. Zpracování listin pro použití historické, lingvistické atd. je předmětem *diplomatiky*. Onomastik se má seznámit s jejími základy. Vhodné úvody podávají:

Václav Hrubý, Úvod do archivní teorie a praxe 1930, 12—39,
Zdeněk Kristen v „Základech studia dějepisu“ Olomouc 1959,
str. 94—110,

J. Havránek, Úvod do studia dějepisu, Praha 1961.

Edice (vydání) listin je věcí historika-specialisty. Dokonalá edice patří k pracím nejobtížnějším (příprava edice trvá léta), ale také k nejzáslužnějším. Moderní editoři dbají na potřeby onomastiky a i při pouhých regestech (výtažích) přesně zachycují listinné podoby vlastních jmen. Editoři však potřebují spolupráce s filologem při výkladech vlastních jmen a při identifikaci (lokalizaci) jmen zeměpisných. Jména je třeba posoudit po stránce pravopisné, hláskové i slovtvorné (viz § 30, 33—35), srovnat s ostatním dosud známým materiálem, lokalizovat s vydatným použitím metody jazykovězeměpisné (§ 424).

Friedrich Cornelius lokalizoval na tisíc jmen hethitských jen tak, že je prostudoval jako celek a zmapoval si je (Forschungen und Fortschritte 1959, 111—113).

O lokalizaci viz i § 216.

213 Sebráním dokladů pro jednotlivá zeměpisná jména vzniká *historický topografický slovník*. Chronologicky uspořádaný soupis dokladů pro osadu (n. jiný objekt), přesně určenou, nejlépe směrem a vzdáleností od nejbližšího většího města, je tu základem. Osady jsou uspořádány buďto abecedně pro celou zem (A. Profous), nebo pro jednotlivé okresy, nebo zeměpisně podle krajů a jednotlivých bývalých panství (Hosák). Většinou však k tomuto soupisu dokladů přistupují další data: *zeměpisná*: poloha (údolí, lesy atd.), povaha a bonita půdy, správní příslušenství, počet obyvatel; *historická*: archeologické nálezy, bývalí majetníci, církevní příslušnost (fary), patrocinium kostela, významné události dějinné; *hospodářská*: půdorys osady, tvar plužiny, zvláštní způsoby hospodaření; *lingvistická*: výklad jména se zřetelem k podobným jménům a ke jménům z jiných jazyků.

Příklady:

Česká díla viz v § 218.

Pro *Polsko* (Velkopolsko) obrovské množství materiálu sesbíral St. Kozierowski. Jsou to zvláště: *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji a) gnieźnieńskiej, b) poznańskiej, I—III, 1914—1916; Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej a) wschodniej, b) zachodniej i środkowej Wielkopolski, I—IV, 1921—1928; Badania nazw topograficznych starej Wielkopolski 1939.*

Vedle toho velký počet článků, zvláště v SO.

Německé: Základem německé práce onomastické byla kniha Ernsta Förstemanna (1822—1906), *Altdeutsches Namenbuch, II. Orts- und sonstige geographische Namen; I. vydání 1859 (do r. 1100), 3. vyd. H. Jellinghause 1913—1916 (do r. 1200).* Připravuje se nové zpracování. Jednotlivé země mají své lexikony; např. K. Blaschke, *Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen, 1957; o sbírce lipských toponomastik viz § 466—2; Historisches Ortsnamenbuch von Bayern, vychází od 1951 po okresech, obsahuje i jména pomístní;*

K. Schiffmann, *Historisches Ortsnamenlexikon des Landes Oberösterreich, 1935, 1940;*

Eb. Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten I, II, 1956.*

Anglické: E. Ekwall, *The concise Oxford dictionary of English place-names, 3. vyd. 1947 a 1951.*

Francouzské: od r. 1858 vycházejí *Dictionnaires topographiques départementaux*, bohužel v tempu velmi volném (od 1913 do 1949 vyšly tři svazky).

Maďarské: Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I—III, Budapest 1890—1897.*

214 Onomastický význam listin

Pro onomastiku jsou doklady z listin a jiných historických dokumentů základem práce, nejdůležitější pomůckou pro zjištění stáří jména a jeho původu. Je ovšem třeba si dobře uvědo-

mit, jaký materiál listiny obsahují (215), jakým způsobem se jich užívá (216) a jaké jsou při tom nebezpečí (217).

215 Jmenný obsah listin

Nejbohatší poučení dostáváme z listin o jménech osad, něco také o jménech vodních toků. Poměrně málo se však dovídáme o jménech hor a lesů a jen náhodou o jménech traťových. Z hor byly ovšem pojmenovány jen vnitrozemské a význačné; traťová jména jistě byla, ale v listinách není příležitosti jich užívat (více je jich v urbářích). Teprve XVIII. století přináší i zde bohatý materiál.

216 Pro užívání listin jsou velmi užitečnou pomůckou rejstříky. Není však dobře, když se toponomastik omezuje jenom na ně. Doporučuje se — a v některých případech je to zcela nezbytné —, aby poznal celou listinu, aby ji pozorně prostudoval a snažil se ji ve všem pochopit.

Revidovat je třeba především editorovu lokalizaci. Vydavatelé, zvláště starší, lokalizují často jen zběžně, jen tak, že si v Statistickém lexikonu, ev. na mapě najdou nejbližší podobně znějící jméno. Leckdy se při tom zmýlí.

CB I, 156 lokalizuje jméno Solnic, kterého se dostalo klášteru sedleckému, k Příbrami, jakožto Solenice; ale majetky kláštera jsou koncentrovány, a proto Profoss správně opravuje na Selnice u Píseku.

Pf. III, 497 se Sedláčkem lokalizuje „Psare in Prachensai provincia“ k Rožmitálu, kde měli Vyšehradští 1407 ves téhož jména. Ale místa, vesměs u Horešovic, jsou v listině z r. 1045 vypočítána tak, jak za sebou následují; jde podle toho o zaniklou osadu někde mezi Žichovicemi a Sušicí.

V takových případech by bylo před omylem zachráněno, kdyby se bylo určovalo ne jen jedno jméno, nýbrž všechna jména najednou a zakreslila na mapu. Hned by bylo vidět, že některé jméno zcela vypadá z řady. Leckteré by pak bylo možno lépe určit: J. V. Šimák, Středověká kolonizace 612, uvádí mezi waldsassenskými statky také Chýnov (podle RB II, 605);

zmapování by ukázalo, že je to Čiňov (jak správně uvádí Profous). Zanedbání lokalizace může způsobit velmi nepříjemné omyly při jazykovém využití listin. H. Bartek a E. Novák určovali dobu přechodu *g* v *h* (RÉS XI, 41; SMS VIII, 7) podle listinných dokladů. Mezi prvními příklady na tuto změnu jsou podle nich: 1217 Hojnicha, 1235 Huzina, 1246 Druha, 1260 Hernoch. Ale lokalizace těchto jmen, jejich identifikace s dnešními osadami ukázala, že jde o Chvojnici, Chocinu, Suchou (listina byla špatně opsána) a Chrenovec, že zde tedy vůbec žádné doklady pro změnu *g* v *h* nejsou.

Poznání celého prostředí listiny a znalost současných dokumentů nám někdy umožní poznat i původ jména obce. R. 1269 dal král Štěpán klíčnicku Paznanovi lesní újezd v Liptově, r. 1261 potvrzuje jej král Ladislav IV. synu Paznanovu Demianovi a r. 1299 se mluví o „villa Demyani filii Paznani“; a určíme-li, že je to dnešní Demánová, poznáme původ tohoto jména.

Své zkušenosti s uherskými listinami na Slovensku uložil V. Šmilauer v článku „Jazykový materiál slovenských listin do r. 1300“ (LF 60, 1933, 128 n.).

217 Spolehlivost listinných dokladů

Aby mohl úspěšně použít historického materiálu, musí se toponomastik obrátit k pomocným vědám historickým (St. Rospond, Onomastica III, 98 n.). Záleží totiž velmi na tom, (1) je-li listina, v níž jméno stojí, pravá nebo podvržená a kdy byla podvržena (ve století XIII.—XVII.—XIX.), (2) je-li to originál nebo kopie (opis), (3) jaký písař ji psal a (4) jak je otištěna.

217—1 Nejcennější jsou ovšem pravé listiny dobře uchované a dobře vydané, např. listina z r. 1178, daná Soběslavem II. vyšehradské kapitule a vydaná G. Friedrichem v CB I, str. 251 až 252. Ale na takové listiny se nemůžeme omezit. Značná část starých listin je porušena nebo podvržena (označuje se jako sp. = spurium, nemanželské dítě, bastard). Moderní podvrhy, jakými vyzdobil např. svůj Codex diplomaticus et episto-

laris Moraviae nešťastný Ant. Boczek (viz Friedrich v ČCH VII, 1901, Sebanek ČMM 60), nemají pro nás nijakého významu (a Friedrich je plným právem vůbec neotiskuje). Z velké části jde však o podvrhy staré, např. o potvrzení donací klášteru kladrubskému k r. 1186 (CB I, 425), pocházející asi z polovice XIII. stol., o vyšehradskou listinu k r. 1088 (CB I, 371) ze století XII., nebo je pravá listina interpolována, tj. jsou do jejího textu vloženy prvky nové. Takových listin můžeme velmi dobře užít, ovšem ne pro r. 1186 a 1088, nýbrž pro století XIII. a XII.

217—2 V kopiích (transsumptech) se objevují chyby dost hrubé, vzniklé neschopností opisovače správně přečíst originál. Listinu Václava I. z r. 1235 (CB III, str. 124) známe jen ze tří opisů století XVI. a XVII.; v jednom se píše Sdezlaus de Daroua, v druhém de Dacowa, v třetím de Clarona. Teprve určení, že je to Darová u Rokycan, nám řekne, který z těchto opisů je správný.

217—3 V listinách domácích, kde písař byl češtiny mocen, jsou jména zapisována v podstatě správně, i když jsou tu potíže grafické. A zase jistě klášterní písař, když uváděl jména statků vlastního kláštera, zapsal je spolehlivěji než písař královský, kterému byla jejich jména neznáma. Ale v listinách cizího původu (císařských, papežských), psaných písaři německými, italskými, francouzskými atp., bývají hrubá zkomoření. V originálním potvrzení papeže Lucie III. klášteru ve Waidsassen z r. 1185 (předlohu psal písař německý, originál písař papežský) se uvádějí statky Ponerit a Prin, což vykládáme jako Vinaře a Březno. Zápisy nevystihují skutečnou výslovnost, podobu jména v dané době. Písaři (např. v královské kanceláři) neznali ani místní nářečí, ani většinu míst, o nichž psali; zapisovali podle výpovědí účastníků se stran. Někteří z nich neměli schopnost správně zachytit jméno (znali jenom latinskou grafiku) a chyběly jim pomůcky: až od 1610 (do 1708) se užívá soukromé orientační pomůcky Václava Lebedy z Bedřestorfu „Poznamenání měst, zámkův, hradův, tvrzí i ji-

ných sídel". Některá jména se přepisují ze starších listin a záznamů (jaké se vedly v klášterech), neboť často se privilegia jen potvrzují, obnovují. Tak se může stát, že se jméno napíše způsobem, který byl v té době hláskovým vývojem už dávno překonán.

Písaři nebyli vůbec pedantičtí, nebyli důslední. V téže listině najdeme totéž jméno napsáno i několikerým způsobem. V listině kladrubského kláštera z r. 1177 (originální exemplář A' v. Friedrich, CB I, 245) se jméno Korojedy Tach píše jako Chruged, Churugd, Churuged.

217—4 Ale i vydání listin, zvláště edice staré, jsou leckdy nepřesné (ba někteří staří vydavatelé, jimž šlo jen o historickou stránku, dosazovali místo starých jmen jména dnešní, a to někdy nesprávně). Je to do značné míry dáno grafikou, která znemožňuje přesné lišení *c* a *t*, *u* a *n*, *m* a *in* a *ni*. I úzkostlivě přesná edice RB V, 2 píše Jevissovicz, Lyusk, ačkoliv je tam zjevně Jenissovicz, Lynsk (ZMK I, 92).

RB I, č. 803 psal Progra de Lapide, CB III, 59 čte purgravius de Lapide; RB I, č. 858 Mikes, CB III, 92 Milics; RB I, 312 k r. 1223 Wilhelmus de Certomarz, Sedláček z originálu břevnovského archivu de Cozlowic, CB II, 242 W. de Coztomat. — Ve Spiši (u Schmauka) vystupoval mons Cost (správně mons castrí, tj. Zámčisko), Scunk (správně Sceunek, tj. Spišský Štiavnik). V dubrovnickém „Liber de introitibus stacionum atd.“ četl jeden (starší) vydavatel Pronebisunto, druhý Prie-bisunco, jeden Ogunbaba, druhý Sinibaba, jeden Naner Uyiti-cus, druhý Stance Jarecos (St. Rospond, Południowo-słowiańskie nazwy miejscowe, 1937, VIII). — Jméno Vineta vzniklo mylným čtením jména Jumnota (Bach II, 1, 26).

Z těchto důvodů nepřipisoval J. Gebauer listinným dokladům valného významu; v HM. I, 116 říká: „Na česká jména vlastní v listinách v Regestech není spolehnouti v přičině naší, poně-vadž je latinští písaři rozmanitě měnili“. — Ale vedle listin nespolehlivých jsou mnohé listiny psané písaři s jemným sluchem, písaři pečlivými a poměrů znalými, listiny vzorně vyda-

né. Z těch lze vytěžit mnoho vzácného poučení (viz články Fr. Bergmanna, zde § 343). — Platí tedy pro použití listin to, co platí o použití každého materiálu: je třeba rozvahy a opatrnosti.

218 *Historické prameny české toponomastiky*

Podrobná bibliografie je v V. díle Profousových „Místních jmen“ (25—96), pěkný přehled v „Příručce vlastivědné práce“ Frant. Roubíka (1941, 1947). Přehled zpřístupnění archívních pramenů je v Sborníku archívních prací IX (1959) 59-121; o archívních fondech poučuje řada „Průvodců“ po archívech, vydávaná archívni správou ministerstva vnitra.

Zde uvádíme pro informaci jen věci nejdůležitější, a to (1) základní díla, (2) historický materiál: A Do Bílé hory, B Po Bílé hoře.

218—1 **Základní díla**

—11 *Antonín Profous*, Místní jména v Čechách I—IV, 1947 až 1957, 2921 stran, 15 500 jmen bývalé země České (12 683 osad, 2823 osad zaniklých a místních částí). — V. svazek, dodatkový, od J. Svobody a Vl. Šmilauera, 1960, 673 str. — Pro pracovníka v Čechách základní dílo, s nímž je nutno se dobře seznámit. Připomínám:

Uspořádání abecední, a to podle substantiv (tedy Buková Lhota pod Lhota): to je způsob, který se v toponomastice musí uchovávat, i když úřední záznamy řadí podle prvního slova v sousloví; toponomastice totiž záleží na tom, aby měla pohromadě všechny Lhoty, teprve v druhé řadě na přívlascích; u Profousa k tomu přistupuje, že podle starší normy pokládá *r* a *ř* za jedno písmeno, řadí tedy: Přízory, Probluz.

Hesla jsou dvojitá, polotučná: vlastní hesla; prostrkávaná: hesla odkazová, jednak jména německá, jednak starší podoby jmen (zvláště ty, které byly měněny r. 1923).

Obsah hesla:

a) *Heslové slovo* podle Statistického lexikonu 1923, resp. 1934; na stav platný 1960 jsou tato jména převedena v V: díle, 317—336.

b) *Lidové tvary* podle dotazníku ČAV před r. 1914; vrátila se jen asi třetina dotazníků a údaje nejsou všude spolehlivé; přesto je to materiál cenný.

c) *Místní určení* směrem a vzdáleností od sídla okresního soudu (1923); protože soudní okresy byly jednotky nevelké (bylo jich v Čechách 222 proti dnešním 51 okresům), je lokalizace podle nich pohodlná a zůstáváme při ní.

d) *Historické doklady*, nejhodnotnější složka díla Profousova (na 120 tisíc dokladů); sebrání materiálu bylo nejslabší stránkou dřívějších (většinou okresních) prací onomastických. Profous se přitom — vedle vydatné pomoci, kterou mu poskytovali tehdejší znalci historického materiálu, zvláště z archívu ministerstva vnitra — opíral o obrovské sbírky Aug. Sedláčka.

August Sedláček (1843—1926) je jedním z nejjasnějších jevů naší vědecké minulosti. Jako střešokolský profesor věnoval celý život prozkoumání archívního materiálu a lokalizaci osad v něm uváděných. Vyčerpal všechny téměř archívy (jen málo věcí mu uniklo) a podal velké množství cenných lokalizací. Svého materiálu dovedl užití velmi vydatně: *Hradý, zámky a tvrze království Českého* (15 dílů 1880—1927, 2. vyd. 1931—1937) jsou základním dílem české vlastivědy (pro toponomastiku méně významné, protože neuvádějí listinné formy); popisují 415 hradů, 117 zámků a 2423 tvrzí (bez Kladska a Chebska); *Místopisný slovník* viz dále bod 12; *Snáška starých jmen*, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, 1920, s ukázkami rozboru významných hraničních popisů, soupisem (místně uspořádaným) jednak vod, jednak hor a lesů; vedle toho řada prací jiných i monografií jednotlivých měst a krajů. — Rukopisný materiál Sedláčkův (450 tisíc listků v šesti skříních) byl složen v Státním ústavu historickém r. 1928 a Profous ho pilně používal (viz o tom V. díl, str. 18 n.). Na žádost prof. J. V. Šimáka revidoval Profous materiál, pokud mu byl přístupný (zvláště materiál zemských desk).

e) *Výklad jména* s hojnými paralelami slovanskými (zvláště

v III. a IV. díle, kde měl Profous pomoc dr. J. Svobody); sleduje se doložení jednotlivých OJ a jejich původ.

—12 *August Sedláček*, Místopisný slovník historický království Českého, 1908 (prvním dílem k tomu je Úplný místopisný slovník království Českého Václava Kotyšky 1895). Podává dějiny osad a vkládá partie jako přehled jmen měst, vesnic a samot (se soupisem OJ), hrady, hory, dějiny bitev. Má obrovské množství lokalizací, ale bohužel necituje doklady, takže určování je často nesnadné.

—13 *František Černý* — *Pavel Váňa*, Moravská jména místní. Výklady filologické, 1907; obsahuje: I. Místní jména z osobních. — II. Místní jména z appellativ. — III. Osady se jmény německými. Nové osady. — Historických dokladů je málo, ale filologická cena knihy je velká.

—14 *Ladislav Hosák*, Historický místopis země Moravskoslezské. Popis dějin jednotlivých hradů, zámků, tvrzí, klášterů, měst, vsí, samot a zaniklých osad, 1933—1938. Je uspořádán podle krajů a v těch podle panství. Velkou předností je, že se přesně citují prameny.

Nyní L. Hosák připravuje jednak nové vydání Historického místopisu (do 1848) (okres olomoucký a prostějovský vyšel 1959), jednak „Moravská a slezská místní jména“ ve spolupráci s lingvistou R. Šrámkem. V Historickém místopise se bude pokračovat (1848—1960).

—15 *Vincenc Prasek*, Historická topografie země Opevské I, A—K, 1889 (nedokončeno).

—16 *Archiv český* čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích (AČ). Založil r. 1840 Fr. Palacký a vydal do 1872 šest dílů, díl VII.—XXVII. vydal Jos. Kalousek (1887—1910), do r. 1944 vyšlo celkem 37 dílů (Gustav Friedrich). Vedle nepřehledného množství drobnějších edicí jsou zde některé velké celky: Jos. Kalousek, Řády seelské a instrukce hospodářské (1350—1850), díl 22—25,29; G. Friedrich, Desky dvorské království Českého (1.—4. kniha provolací) ve sv. 31, 35—37; Jar. Čelakovský, Registra soudu komor-

ního (1471—1526), v díle 4, 7—12, 19, celý díl 13, 32, 33; Jos. Teige, Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy (1437—1620), d. 26 a 28.

V starších svazcích je pravopis vlastních jmen modernizován, čímž trpí filologická hodnota.

—17 *Památky archeologické a místopisné* (PA), od r. 1854, přináší v prvních ročnících cenné zprávy a přehledy; později se pod titulem *Památky archeologické* staly časopisem čistě archeologickým.

218—2 a 3 Historický materiál

218—2 A Do Bílé hory

a) Vyprávěcí prameny

obsahují málo jmen, a to zpravidla nejznámější. Kosmas má pouhých 50 jmen, a to vesměs z nejstaršího sídelního území, Jarloch má asi 105 jmen. Některé cenné doklady má Dalimil, z ostatních jsou významnější Staré letopisy české a Václav Hájek z Libočan.

b) Listiny a listy

[1] *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae* (CB) vydával Gustav Friedrich, profesor pomocných věd historických (1871—1943); otiskuje listiny celé (výňatky z listin, které se našich věcí netýkají, ale kde se děje jen nějaká zmínka), a to způsobem velmi přesným. V každém díle jsou podány nejprve listiny pravé, potom podvržené a pochybné. U jednotlivých svazků jsou důkladné rejstříky, lokalizace však není vždy na výši (proto se v II. díle od ní většinou upouští). Vyšly: I. (805—1197) 1904—1907; II. (1198—1230) 1912; III., 1. (1231—1238) 1942. Přerušený III. díl dokončí Zd. Kristen. — IV. díl (1240—1253) vydávají Jindřich Šebánek a S. Dušková.

[2] *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (RB) obsahují regesta, totiž výtahy; ale podávají se

často úryvky tak rozsáhlé, že je tím (aspoň pro toponomastiku) nahrazeno vydání úplné.

I. (600—1253) K. J. Erben 1855; II. (1253—1310) J. Emler 1882; III. (1311—1333) J. Emler 1890; IV. (1333—1346) J. Emler 1892; V. (1346—1355), vyšla 1. část B. Rynešové a J. Spěváčka 1958; 2. č. J. Spěváčka 1960; VI. (1355—1358), vyšla 1.—3. část B. Mendla a M. Linhartové 1928, 1929, 1954; rejstřík E. Mendlové; VII. (1358—1360), vyšla 1.—4. část týchž autorů 1954, 1955, 1958, 1961. Podle původního projektu měla Regesta sahát do r. 1420; nyní byl za hranici stanoven r. 1378, pro léta 1378—1419 budou vydávány registové katalogy podle archívů, resp. archívních fondů; počne se s Libri erectionum (dr. V. Jenšovská); v. zde č. (9).

(3) *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (CMor) (398 až 1411) v patnácti dílech 1836—1903. První díly znešvařeny falzy Ant. Boczka. Nejvíce svazků vydal Vincenc Brandl.

(4) *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (CIM), Sbirka pramenů práva městského království Českého: I. Praha (1174 až 1598) J. Čelakovský 1886. — II.—III. Královská venkovská města (1225—1526) J. Čelakovský, G. Friedrich 1895, 1948. — IV. 1.—4. Nekrálovská česká města (1232—1526) Ant. Haas 1954—1963.

(5) *Zbytky register králů římských a českých z let 1361 až 1480* (Reg. kr., Zb. reg.) sebral, určil a rekonstruoval Aug. Sedláček 1914—15.

(6) *Z ostatních edicí jen příklady:*

Korunní archív: Archivum coronae regni Bohemiae (1086 až 1526) I—IV, 1928—1958 (ACor)

Klášteří archívy: F. Tadra, Listy kláštera zbraslavského, 1904
M. Pangerl, Urkundenbuch des ehemaligen Stiftes Hohenfurt in Böhmen, 1865

Krajtné: H. Gradl, Monumenta Egrana. Denkmäler des Egerlandes als Quellen für dessen Geschichte, 1886 (MEgr, Mon. Egr.)

A. Müller, Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500, 1929.

Feudální: Bl. Rynešová [J. Pelikán], Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka [1418—1482] I—IV, 1929—1954

Městské: J. Strnad, Listář královského města Plzně a druhy poddaných osad I—II, 1891, 1905

V. Schmidt u. Al. Picha, Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I—II [1253—1480], 1908, 1910

c) *Úřední knihy*

ca) *Církevní*

V době Karla IV. došlo, hlavně přičiněním Arnošta z Pardubic, k tuhé organizaci církevní správy. Plodem toho jsou nesmírně cenné zápisy v kapitulní knihovně; většinou jsou vydány, třeba ne bez nedostatků.

[7] *Registra decimarum papalium* čili Registra desátků papežských z dieceze pražské; vydal V. V. Tomek 1873 v Abhandlungen d. Böh. Gesellschaft der Wissenschaften VI. 8. (RDP). Soupis far a jejich poplatků z let 1352, 1367, 1369, 1384, 1399, 1403, 1404.

Viz k tomu Jos. Kurka, Archidakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská. Místopis církevní do r. 1421, 1914.

[8] *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*. I.—II. F. A. Tingl, III.—X. Jos. Emler, 1865—1889 (LC). Jsou to protokoly o obsazování uprázdněných far, kaplí a jiných duchovních obročí. Uvádí se vždy také jméno příslušného patrona (feudála, městské rady, měšťana atp.).

[9] *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saec. XIV. et XV.* (1358—1407). I.—V. Kl. Borový 1875—1883, VI. Ant. Podlaha 1917 (LEr).

Zápisy o darech církvi, o zřizování far, klášterů, kaplí, škol, oltářů, dotace k vydržování kněží a konání mší. Obsahují mnoho cenných toponomastických dat.

[10] *Soudní akta konsistoře pražské. Acta iudiciaria consistorii Pragensis. I.—VII. F. Tadra 1893—1901 (SA).* — Cenné pro poznání doby, toponomastických dat málo.

cb) *Veřejné (finanční a soudní)*

[11] *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379.* Jos. Emler 1876 (Bern. Plz.). Velmi podrobný popis západních Čech s údaji o majetnicích (distrikt pizeňský, klatovský, domažlický, stříbrský).

Desky, pozůstatek zemských soudů

[12—14] *České desky zemské (DZ)* (tabulae terrae, Landtafel). Existovaly od 60. let XIII. století při zemském soudu; zapisovaly se do nich změny v pozemkovém majetku, půhony, kšafy i soudní rozsudky. Roku 1541 shořely; byly obnoveny a sahají až do r. 1851. Je to celkem 1714 svazků v SÚA.

J. Teige v *Časopise pro dějiny venkova VII.—VIII.*
V. Letoňák, *Die böhmische Landtafel*, 1944.

Vydáno bylo málo:

[12] *Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae.* Nejstarší zbytky desk zemských půhonných, F. Dvorský, Jos. Emler 1868 (Tab. vet.)

[13] *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXLI igne consumptarum.* Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořalých. I—II, Jos. Emler 1870—1872. Rejstřík Th. Antl 1899 (RT)

[14] *Desky zemské větši (DZv). I. Kvaterny trhové I. 1541 až 1542 (černý) 1941. — II. 1541—1543 (červený), 1935.* Vyd. A Vavroušková (Vavr.)

[15] *Moravské desky zemské cůdy brněnské a olomoucké z let 1348—1642 s půhony z let 1406—1641* byly vydány úplně.

Brněnské: (1348—1466) P. Chlumecký a j. 1856. — (1480 až 1566) Tom. Kalina 1950. — (1567—1641) M. Rohlík 1957

Olomoucké: (1348—1468) P. Chlumecký a j. 1856. — (1480 až 1566) Fr. Matějka 1948. — (1567—1642) Fr. Matějka 1953

*Libri citationum et sententiarum seu Knihy páhonné a nále-
zové* (LCit) I.—VI. (1374—1494) V. Brandl 1872—1895; — VII.
(1490—1503) B. Bretholz 1911

K Chlumeckého edici (do 1468): Fr. Černý, Ukazatel jmen
k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým,
1914.

/16/ *Slezské desky*, krnovské a opavské, v SA Opava; dosud
nevydány.

/17/ *Desky dvorské království Českého* (1380—1850) (DD).
Pravomoc dvorského soudu se vztahovala na všechny země.

Z nich vydal G. Friedrich:

První a Druhou knihu páhonnou (1383—1407—1530), 1929,
1944 (Páh.)

Knihy provolací I—IV (1380—1480) v AČ 31, 35, 36, 37.

Z ostatních veřejných knih např.

/18/ *Sněmy české* od léta 1526 až po naši dobu. I—XV (1526
až 1811) 1877 n.

Zemské sjezdy a sněmy moravské 1526—1628. I—III, Fr. Ka-
meníček 1900—1905.

Rozvržení sbírek a berní z r. 1615 (Rozvrž. sb. 1615), Aug. Sed-
láček 1869.

Další berní rejstříky: 1544 V. Pešák (1953), 1557 O. Placht
(1944), 1603 Fr. Marat (1898), 1620 V. Pešák (1953).

cc) *Městské a feudální*

Z *městských knih* jsou nejvýznamnější pražské. Z nich vydal

/19/ V. V. Tomek, *Základy starého místopisu pražského* 1866
až 1875 (s Registříkem jmen osobních 1875); pokračováním je
Jos. Teige (1437—1620) I, II, 1910 a 1915.

Z jiných českých:

/20/ *Ferd. Menčík*, *Soudní kniha města Jičína*, 1898 (Menčík
Jič.)

/21/ *J. Kapras*, *Knihy svědomí města Nového Bydžova z let*
1311—1470, 1907 (Kapras Bydž.)

(22) Hodně městských knih vydali Němci, např. Ad. Horcicka, *Das älteste Böhmisch-Kamnitzer Stadtbuch*, 1915 (Kamn.).

(23—25) *Urbáře* (roční registra) jsou soupisy nemovitého majetku vrchnosti a jejich požitků z poddanských usedlostí (slovo je ze střhn. urbar „renta, příjmy“; pův.: daň, výnos). Je to pramen velmi cenný hospodářsky i onomasticky (uvádí i mnoho osobních jmen). Nejdůležitější edice je:

(23) *Decem registra censuum bohemica compilata aetate bel-lum husiticum praecedente*. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými. Jos. Emler 1881 (DRC); urbář: biskupský a arcibiskupský, břežnovský, chotěšovský, ostrovský, pohledský, roudnický, pražský proboštský, strahovský, zbraslavský

Z ostatních velmi důležité:

(24) *Urbář zboží rožmberského z r. 1379. Registrum bonorum Rosenbergicorum*. Jos. Truhlář 1880 (UR, URož).

(25) *Nejstarší šedárské urbáře* (1407, 1462, 1483), M. Zemek a J. Pohanka 1961. Připravují se další edice urbářů a jejich úplný soupis.

218—3 B Po Bílé hoře

Pramenů je velké množství. Povšimneme si jen těch, které jsou pro toponomastiku nejdůležitější.

(1) *Berní rula* (BR) z let 1653—1656, první soustavný popis země (všech vesnic, městeček, měst) podle krajů a panství, uspořádaných podle jednotlivých stavů. Pořízen byl pro potřeby daňové. 25 foliantů v SČA. Pramen nesmírně cenný, ale staršími historiky nevyužitý (ani P. ho ještě nevyužil plně). Zpřístupnil jej Karel Doskočil, *Popis Čech z r. 1654. Souhrnný index obcí k berní rule*. I, II, 1953 a 1954. V tom je obsažen materiál toponomastický (identifikace všech osad); doplněn je četnými údaji z pozdějších pramenů (revizitačních 1661 až 1682), takže je zde popis statků pro dobu 1656—1780. V letech 1949—1954 vycházely i jednotlivé svazky ruly (kraje: Plzeňský, Zatecký, Prácheňský, Podbrdský, Pražská města, Vltavský, Kou-

řimský, Čáslavský, Hradecký); jejich cenný materiál antropomastický zčásti zpracoval V. Sajtl; vydávání bylo však na velkou škodu naší vědy zastaveno.

(2) Souběžně s tím moravské *lánové rejstříky* 1669—1673 a slezský *karolinský katastr* z doby 1721 dosud vydány a zpracovány nejsou.

(3) *Tereziánská jase* 1713—1722, z níž vzešel *tereziánský rustikální katastr* 1748 (32 knih). K tomu revizitační katastr 1756, na Moravě 1756—1768. — O tom Em. Hradecký, *Tereziánský katastr*. Sborník archivních prací 6 (1956) 105—135. Toponomastický materiál dává excerpovat Místopisná komise ČSAV (do 1961 padesát tisíc listků).

(4) *Josefínský katastr* v Čechách a ve Slezsku 1785—1789, na Moravě 1787—1789, zachycuje půdu dominikální i rustikální na základě katastrálních obcí. Vydání připravuje SÚA.

(5) *Stabilní katastr* 1826—1843, na Moravě od 1821, přesné trigonometrické vyměření s plohou indikačních skic (názvosloví silně poněmčeno); v. § 225.

(6) *Jaroslav Schaller* (1736—1809), historicky školený piarista, „*Topographie des Königreichs Böhmen*“ 1785—1790 v 18 svazcích (= 16 krajů) s rejstříkem. Ve sv. 1, str. 1—5, je kapitola *Böhmens Name, Oerterbenennungen*. Je to pramen mimořádně hodnotný svým původním materiálem (dotazník rozeslaný duchovenstvu) a svým historickým zájmem; zachytil už kolonizační činnost z II. polovice XVIII. století. (Schall.)

(7) *Jan Gottfried Sommer* (1782—1846), cizinec, „*Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt*“ 1833 až 1849 též v 18 svazcích; má dobře promyšlený plán a značný zájem o věci hospodářské. (Som.)

(8) *Franz Jos. Schwoy* (1742—1806), dietrichsteinský úředník, „*Topographie vom Markgrafthum Mähren*“ I—III, 1793—1794, protějšek Schallerův.

(9) *Řehoř Volný* (1793—1871), benediktin, „*Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch ge-*

schildert", I—VI, 1835—1842, 2. vyd. 1846. — „Kirchliche Topographie von Mähren". I, II, 1855—1863.

(10) *František Palacký*, Popis království Českého, 1848, podle krajů a panství s počtem obyvatel r. 1843; obnovuje mnohá česká jména.

(11) Úřední platnost těmto jménům dal *Zevrubný popis rozvržení země království Českého*. Ausführliche Darstellung der Landeseintheilung 1854 (podle sčítání 1850). — Následuje celá řada Ortsrepertorií, Gemeindelexikonů, Statistických lexikonů, Administrativních lexikonů, Seznamů obcí atd. — Úplný soupis těchto úředních pomůcek podala pro Čechy Pavla Burdová „Vydávání seznamů obcí pro Čechy po r. 1848", ČSPS 69 (1961) 223—227, pro Moravu J. Skutil a R. Fukal, Přehled administrativně topografických příruček moravských, ČSPS 68 (1960) 233—235.

(12) Na Moravě vychází od 1893 velké dílo *Vlastivěda moravská* (podle okresů). Přináší i mnoho cenného materiálu traťových jmen. Chybí ještě dvacet okresů, tj. čtvrtina (stav je zachycen v mapce ve *Vlastivědném věstníku moravském* 34, číslo 1).

(13) V Čechách vydali *Jan Orth-Fr. Sládek* Topograficko-statistický slovník Čech, 1870 (s historickými údaji). — Později je *Václava Kotyšky* Úplný místopisný slovník království Českého, 1895 (jeho historickým pokračováním je *Místopisný slovník historický* A. Sedláčka).

1. Podrobnější přehledy viz: J. Nuhlíček, Otázky československého místního a pomístního názvosloví. Sborník archivních prací 10 (1960) 69—104; František Roubík, Příručka vlastivědné práce, 1941, 1947, zvláště však Frant. Roubík, Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech, 1940.

2. K zaznamenání, jaký význam mají pro sledování dějin jednotlivých místních jmen různé prameny, podáváme tuto statistiku dokladů z Profouse. Ze str. III, 301—313 A bylo vypsáno 500 dokladů. Pocházejí z 82 různých pramenů. Nejčetněji jsou zastoupeny: Desky zemské 73, Schaller 41, Sommer 41, Archiv český 36 (z toho 11 ze sv. 31), Regesta 30, Berní rula 26, Libri confirmationum 25, Reliquiae tabularum 20, Sedláčkovy výpisky z archivů (netištěné prameny) 18, Zevrubův popis z r. 1854 17, Desky dvorské

Závěrem je třeba zdůraznit, že zájem o zeměpisná jména se nesmí omezovat jenom na doby nejstarší. Důležitý a cenný je i vývoj nový a nejnovější, protože při nedostatku pramenů můžeme lépe pronikat do psychologie a techniky pojmenování. V Anglii udělali zkušenost, že právě pozdní prameny vrhnou často nečekané světlo na jména (v. E. Ekwall, English Studies 9, 1959, 368). — „Přítomnost je často důležitějším historickým pramenem než minulost“ (D. Gerhardt, BzN 1, 23).

22 MATERIÁL ZEMĚPISNÝ

- Přehled: 221—225 Mapy
226 Atlasy
227 Zeměpisná díla
228 Lexikony

221 Nejstarší mapou z našeho území je *mapa Ptolemaiova* z doby okolo 150 n. l. Autorem je alexandrijský zeměpisec Klaudios Ptolemaios. Je to soupis asi 8000 jmen určených podle šířky a délky (stupeň asi 92,3 km); z toho lze rekonstruovat mapu. Soupis je sestaven podle zpráv obchodníků (s různou hodnotou) a je pro naše kraje málo spolehlivý. Ptolemaios nesprávně umístil Sudeta oré (Krušné hory) do středu Čech, čímž je rozpůlil. V území Bainschaimai v Polabí leží podle něho tato obchodní střediska (se jmény keltskými, ev. předkeltskými): Hegetmatia, Budorgis, Kasurgis, Redintuinion, Nomisterion, Lupfurdon atd. — Lokalizace takových jmen je věcí nesmírně obtížnou, protože jsou údaje nepřesné a žádného vztahu k dnešním sídlům není (Germáni keltské střediska zničili). První u nás Ptolemaia užíval Václav Hájek z Libočan podle vydání Erasma Rotterdamského z r. 1533 [z Kasurgis pocházejí jeho Kasuřané k r. 713 — Košřané]. Jednotlivá místa

se lokalizují velmi různě: Redintuinon leží podle Horáka u Týnce n. L., podle Novotného mezi Mělníkem a Poděbrady, podle Sedláčka u Hradce Králové, podle Schwarze u Horažďovic, podle Slavíka u Berouna, podle Šimáka na středním Labi (kde je prý několik míst se základem Rad-), podle Šimka u Přeštic Str. — Před neúžitečným rozmnožováním těchto lokalizací je třeba velmi varovati.

Nejdůležitější se u nás zabýval Ptolemaem Eman. Šimek, Velké Germanie Klaudia Ptolemaia I — III, 1930—1949; viz i Boh. Horák, Geografický a etnografický obraz českých zemí v době římského císařství 1935. Dále: vydání: O. Cuntz, Die Geographie des Ptolemäus 1923.

překlad: Edw. L. Stevenson, Geography of Claudius Ptolemy 1932, bibliografie: Will. Harris Stahl, Ptolemy's Geography, A Select Bibliography v Bulletin of the New York Public Library 55 (1951), obsahuje 1464 čísel

222 O velmi četných mapách pozdějších nás nejlépe poučí František Roubík, Soupis map českých zemí I, II, 1952, 1955 (obsahuje 1402 a 2009 čísel); dále K. Kuchař, Naše mapy ode dávna do dneška 1958, Mapy českých zemí do pol. 18. století, 1959. — Uvádíme jen tyto:

Mikuláš Klaudianus (Kulhavý), lékař a tiskař v Mladé Boleslavi, mapa z r. 1518 (jediný výtisk v biskupské knihovně v Litoměřicích) v měřítku 1 : 837 000, orientována k jihu; reprodukce v Monumenta cartographica Bohemiae I, 1930 a častěji.

Jan Amos Komenský, Marchionatus Moraviae, Amsterdam 1627, 1636, 1638 (kreslena 1626).

Joh. Chr. Müller, Mappa chorographica totius regni Bohemiae 1720, obsahuje 10 843 sídlišť; velký počet osad a hor je tu jmenován poprvé, takže je to mapa velkého významu; II. vyd. 1726 inž. Joh. Wolfg. Wieland;

Joh. Chr. Müller, Tabula generalis marchionatus Moraviae 1716 (obsahuje 3096 sídel).

222 Z map XIX. a XX. století jsou nevyznanější mapy mo

jenství

42

Vývoj mapového zobrazení území ČSSR III. Fr. Boguszak, J. Cisaf, Mapování a měření českých zemí od pol. 18. stol. do počátku 20. stol., 1961.

a) Z třetího mapování od r. 1861 (u nás v letech 1876—1884) vzešla série map: topografické sekce (původní vyměřování) 1 : 25 000 (pro území ČSSR 604 listů), speciální mapy 1 : 75 000 (pro území republiky 188 listů), generální mapy 1 : 200 000 (od r. 1889; pro ČSSR 29 listů). V ČSSR se tvoří státní mapa 1 : 5000, buď odvozená ze starších map, nebo nově vyměřená.

b) V 50. letech bylo provedeno nové vyměřování, jehož výsledkem jsou vojenské mapy (mapy generálního štábu) 1 : 25 000 (a v násobcích), pro civilní potřebu zatím těžko přístupné.

Speciální a generální mapy byly v Československu přepracovány a opatřeny správnou nomenklaturou. Postrádáme ovšem rejstříků názvů.

Revizi názvosloví věnoval Československý vojenský ústav zeměpisný mnoho péče (J. Čermák, Geografická jména na našich mapách VMAP 17, 1950, 111—118). V letech 1931—1937 pracovala Komise pro revizi pomístního názvosloví při Národní radě badatelské (vedl prof. B. Horák); ta stanovila orografické celky a vydala generální mapy s jejich zákresem. — Od r. 1945 působila k počeštění pomístního názvosloví Návoslovná komise pro pomístní názvosloví (předseda prof. V. J. Novák). V letech 1952—1957 pracovala Návoslovná komise ministerstva stavebnictví, pak kartografická (předseda prof. V. Šmilauer, tajemník Iv. Honl), která provedla revizi názvosloví v rozsahu speciálních map (viz Vl. Šmilauer, Revize českých pomístních jmen, NR 40, 1957, 260—277). Vydány byly seznamy jmen pro kraje, kde toho byla nejnaléhavější potřeba: Hlavní pomístní názvy kraje Karlovarského, Ústeckého, Libereckého 1957. — R. 1958 ustavena byla nová komise, v níž sekci pro české názvosloví vede Kar. Sochor.

224 Ve starších, německých mapách našeho území je mnoho *nedostatků v názvosloví*. Nebyly, aspoň většinou, způsobeny

zlou vůlí, nýbrž neznalostí jazyka a nedostatkem smyslu pro filologickou přesnost. Pro názvosloví nebylo pevných směrnic a jeho význam byl dlouho podceňován. Leckdy byly chybné názvy přejímány z katastrálních map.

U Pelhřimova byl rybník H4; zapsán jako Heu-Teich, rybník Stráž jako Strass-Teich [L. Čelakovský, Arch. pro poznání 4, 787]. — Jiné doklady uvádí A. Profous „O pomístných jménech“.

Chyby kartografů se vyskytují ovšem všude. Naposled to dokládal C. Battisti na florentském sjezdě a dotvrzuje to pro Bulharsko Vl. Georgiev, *Bälgarski ezik* 11 (1961) 273: Debell lak — läg. Týká se to především (jako u nás) pomístního názvosloví; místní názvosloví je úředně upraveno a zapisuje se přesně. Alpská hora Cima rossa (Rudý vrcholek) byla v mapě zapsána jako Zimmerross; je Loam-wand (náfečně), podle toho Loamasbach, ale v mapě je z toho Leimwand a Lamesbach (W. Brandenstein, ZONF IV, 155). — Hora L'Érable ve francouzských Alpách se v náfeči jmenuje l'Algèbre, z toho vytvořen mapový tvar l'Algèbre (E. Muret). — Dubriwky v lemkovském území odpovídá polskému Dąbrówka, ale v mapě je Dobrzyki (Zdz. Stieber, *Toponomastyka Łemkowszczyzny*). — Hurhoci wierch u Zakopaného se na jedné mapě píše Gorszy wierch, na druhé Fararzy wierch (K. Nitsch, JP 18, 1933, 140).

225 Pro traťová jména mají význam *katastrální mapy* (v Čechách je jich 9024) (viz F. Mašek, *Pozemkový katastr 1948*; k tomu *Naše věda* 27, 1950, 43); starší jsou indikační skici stabilního katastru z let 1828—1843 (Morava a Slezsko 1824 až 1835); sama triangulace byla provedena v Čechách 1824 až 1827 a 1830—1840 (2623 trigonometrických bodů), na Moravě a ve Slezsku v letech 1821—1829 (1069 trigonometrických bodů).

Dnes je každému přístupný Soubor turistických map v měřítku dříve 1 : 75 000, nyní 1 : 100 000 (s nezměněným obsa-

hem]; mapy jsou obsahem sice chudší než speciální, ale přehlednější a mají novou nomenklaturu. Nejsou ovšem (a v dohledné době nebudou) pro celé území. — Dále jsou v prodeji (Prodejna map Ústavu geodézie a kartografie v Praze, Praha-Karlín, Šaldova 24) některá vydání Mapy správního rozdělení ČSR. — Ústavy a školy v téže prodejně mohou dostat mapy speciální, generální, topografické i katastrální.

226 Z atlasů mají pro českou toponomastiku zvláštní význam:

Atlas republiky Československé, 1935

Lesnický a myslivocký atlas, 1955

Atlas podnebí Československé republiky, 1953

Připravuje se velký atlas historický a zeměpisný.

227 Vedle map jsou pramenem onomastiky zeměpisná díla starší i novější, cestopisy, itineráře (cestovní deníky), indexy velkých atlasů (Atlas mira 1954, atlas Stielerův, Andréův atd.), lexikony jako Ritter's geographisch-statistisches Lexikon; H. Oesterley, Historisch-geographisches Wörterbuch des deutschen Mittelalters, 1883.

Z nejstarších zeměpisných děl, která se dotýkají našich zemí, je Geograf ravennský (po 670) a Geograf bavorský (v IX. stol.). U Geografa ravennského je o Čechách malá zmínka (viz § 33); Geograf bavorský uvádí však dlouhou řadu slovanských kmenů, o jejichž identifikaci jsou velké a někde málo nadějně spory. Nové vydání Boh. Horáka a Duš. Trávníčka, Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii, 1956.

228 Sídliště se v jednotlivých zemích spisují v *lexikonech* zpravidla i se statistickými údaji. České lexikony jsou sepsány v pracích citovaných v § 218—3 (11). Z ostatních uvádíme některé pro nás významnější:

Polsko: Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich I—XV, Warszawa 1880—1902
Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej

Jugoslávie: Imenik mesta u Federativnej Narodnej Republike Jugoslaviji, 2. vyd. 1960

Bulharsko: Z. Čankov, Geografski rečnik na Bělgarija, Makedonija, Dobrudža i Pomoravije, 1918; 1939

SSSR: není úplného lexikonu, je jen přehledné Administrativno-teritoriálněe deleniye sojuznych respublik, 10. vyd. 1960 a seznamy pro některé oblasti; starší jsou Spiski naselennych mest Rossijskej imperii (42 gubernii); hlavně na nich je založen rozsáhlý soupis M. Vasmera a spol. Russisches geographisches Namenbuch, Wiesbaden od 1962; pro jména řek jsou velmi cenné soupisy P. L. Maštakova: Spisok rek a) Dneprovskogo bassejna 1913, b) bassejnov Dnestra i juž. Buga 1917, c) Donskogo bassejna 1934; M. Vasmer, Wörterbuch der russischen Gewässernamen, 1961 n.

23 MATERIAL NÁŘEČNÍ. — TRATOVÁ JMÉNA

231 Nutnost sbírat jména přímo v terénu se týká zvláště jmen pomístních, ale je to užitečné i u jmen místních. Profous udává tyto podoby podle dotazníku České akademie. Zkušení sběratelé uvádějí, že se doporučuje zjišťovat lidová jména osad spíše u sousedů než v místě samém [kde spíše podléhají vlivu úřední podoby]. Pro sbírání lidových jmen je celá řada návodů; český je u A. Profouse „O sbírání jmen pomístních“ 1920; z novějších připomínáme Iv. Duridanova: Upätvane za säbírane na sobstveni imena 1952, K. K. Cilujka, Programa zbyrannja materialiv dlja vyvčennja toponimiki Ukrajiny, 1962.

232 *Význam nářečních podob.* Nářeční [lidové] podoby pocházejí často přímo ze starších podob a ubránily se převedení do spisovných forem; vyvinuly se zákonitěji než jména z tradice úřední. — Na Slovensku, kde do r. 1918 byly všechny mapy a všechny úřední pomůcky jenom maďarské, byly lidové podoby hlavním pramenem poznání skutečného jména [L. Nie-

derie, Národopisná mapa uherských Slováků 1903). Zvláštní význam mají nářeční podoby tam, kde se podoba nářeční a spisovná značně liší, např. v němčině. Leckdy jen lidová podoba zachrání známost původního jména. Např. lidové jméno Dachsteinu (na hranicích hornorakousko-salcbursko-štýrských) zní Doarštoan a ukazuje jasně na původní znění Donnerstein. Význam lidových podob zdůrazňují zvláště badatelé ze školy Lessiakovy; naproti tomu soudí Al. Brückner: „Starší doklad je mi nekonečně důležitější než všechno vyvozování z nářeční formy“. Správné je, že ani zde nesmíme význam přeceňovat, protože lidové podoby leckdy podléhají silným vlivům analogie a lidové etymologie (v. § 584—3).

233 *Metodika sbírání lidových podob* byla vypracována zvláště badateli švédskými (Natan Lindqvist), kteří mu věnovali velkou péči. Je třeba seznámit se s místním obyvatelstvem (pomocí místní inteligence) a najít mezi ním dobré znalce jmen: pro názvy lesů a hor jsou ovšem nejvýznamnějšími informátoři lesníci a lesní dělníci. Je tu třeba opatrnosti. Někdy sběratel narazí na chytráka, který si jméno a jeho výklad narychlo vymyslí, aby se nezdál nevědomým. Někdy proniknou do lidu nelidové podoby (horští vůdčové znají jména zpravidla z map). Odaje o stáří jména nebývají spolehlivé: W. H. Paryski, vynikající znalec terminologie tatranské, vypráví, že Jurgowska Przełęcz (Jurgów severně od Javoriny) byla tak pojmenována až r. 1931, ale už nyní se dovíme mezi lidem, že se tak nazývá „od nepaměti“. Jinak je metodika zápisů v podstatě shodná s metodikou dialektologického zkoumání. Zapisuje se na lístky jednotného formátu nebo na předem složené archy (u nichž je menší nebezpečí ztráty než u jednotlivých lístků). Vždy se poznamená naprosto přesně objekt, o který jde (kóta, obec, okres) a jméno, věk, charakteristika toho, kdo zprávu podal. Zapisuje se všechno, i věci nejběžnější, nejen snad to, co se zdá zajímavým, a ovšem co nejpřesněji.

234 Lidové podoby jsou hlavním pramenem pro *jména traťová* a nebude nevhodné, když se zde zmíníme o celé této otázce sou-

borně. Jména traťová (jména polních tratí a lesních oddělení) tvoří nejpočetnější skupinu mezi jmény zeměpisnými. Právě pro svou početnost poskytují dostatečný materiál pro zkoumání slovníkově zeměpisná. — Dnes obrovská většina z nich ztratila svou funkci: polní trati byly sloučeny a leckde se jen číslují, také v lesních odděleních se přechází k číslování. Vzniká z toho pro naši vědu naléhavý úkol, aby byl — ještě v poslední chvíli, pokud nevymřou pamětníci starých názvů — sebrán tento nesmírně důležitý materiál, když dosud přes různé pokusy a podněty k tomu nedošlo.

Ant. Profous, O jménech pomístních, jich významu a sbírání, 1920

Frent. Rovňák, Význam sbírání pomístních názvů v Československu VČAZ XIII (1937) 69—76

V. Daviděk, Seznam pomístních názvů VČAZ XVI (1940) 592—593 a jeho akce podnikaná pod patronací Českého zemského ústředí obcí, měst a okresů v r. 1940

Iv. Hoší, Pokusy o soupis pomístních názvů v českých zemích ZMK II, 69—72

Postup při sbírání a zpracování traťových jmen nastíní V. Šmilauer v článku „Jak se sbírají traťová jména“ ZMK I, 285 až 287.

Jednotlivé fáze jsou:

(1) *Zpracování katastrálních map z doby před scelováním.* Mapy se ofotografují a vkreslí do vhodné mapy podkladové (nejlepší jsou výstřižky z mapy 1 : 5000). Hranice katastru se výrazně vyznačí; každý pozemek dostane své číslo, jež se vztahuje k seznamu v příloze.

(2) *Šetření v terénu* je nejdůležitější složkou zkoumání. Pověřený pracovník (od něhož žádáme spíše zájem o věc, přesnost a poctivost než odborné vzdělání) prochází s místními znalci území obce a zjišťuje s mapkou v ruce podle jejich udání, jak se jednotlivé pozemky jmenovaly (je-li mezi jejich názory rozpor, poznamená to přesně). O každém jméně se napíše dvojmo záznam, v němž vedle jména osady, značky okresu a čísla pozemku v mapce jsou tyto údaje:

1. název objektu v podobě oficiální i lidové;
2. povaha objektu: pole, louka, pastvina, les; potok, vrch, bažina;
3. druh půdy: písek, jíl, kamení;
4. objekty a historické skutečnosti: boží muka, skalní útvary, hřbitovy, zříceniny; bývalí majitelé;
5. pověsti a lidové tradice k místu se poutající;
6. lidové výklady jména.

Sběratel přesně zaznamenává údaje znalců, sám však vlastní výkladu nepodává. Velmi dobře se osvědčily přednášky, po nichž se staří lidé leckdy rozpomenou na bývalá, dávno již neužívaná jména.

(3) *Archivní zkoumání* dává těmto jménům historické pozadí. U nás jsou to — vedle velmi řídkých zpráv starších — jména katastru tereziánského a josefinského (viz § 218—3 (3), (4)), stabilního katastru, materiál patrimoniálních archivů, starší sbírky pomístních jmen, roztroušené po časopisech (jejich soupis a excerpci provádí Místopisná komise).

Jeden exemplář zápisu zůstane v abecedním seznamu obce, z druhých exemplářů se sestaví jednotný abecední seznam všech jmen v zemi. Tím se umožní rozsáhlé studium slovního zeměpisu jednotlivých jmen, rozšíření jistých jevů hláskových a slovtvorných. Pro poznání našeho lidu a jeho minulosti by to byla pomůcka nedocenitelná.

3 JAZYKOVÁ STRÁNKA

Přehled: A 30 Význam jazykové stránky a hlavní požadavky z toho plynoucí

31 Podoba nářeční a spisovná

32 Jména přejetá z jiných jazyků

B 33 Grafika

34 Hláskosloví

35 Slovtvorba

36 Tvarosloví

37 Slovník

C 38 Úhrnně o jazykových metodách

30 VÝZNAM JAZYKOVÉ STRÁNKY A HLAVNÍ POŽADAVKY Z TOHO PLYNOUCÍ

301 I když plně uznáváme podíl ostatních oborů na studiu zeměpisných jmen a respektujeme je, přece musíme mítí vždy na mysli, že vlastní jména jsou *útvary jazykové*, složky našeho jazyka, a že je musíme zkoumat lingvisticky. Změny, které v nich nastávají, jsou v podstatě shodné se změnami ostatního jazykového materiálu. Jsou ovšem i odchylky, způsobené zvláště tím, že zeměpisné jméno je místně vázáno, většinou není majetkem celého národa a že zatemnění významové stránky umožňuje prudší změny. Zvláštním případem jsou jména přejetá z jiného jazyka (viz § 32).

Z toho plyne, že zkoumání zeměpisných jmen nelze provádět bez filologie. „Páteří onomastiky je výklad filologický“ (E. Dickenmann, BzN 1, 257).

své hranice. — Ale od tohoto obecného vývoje slov třeba často odlišovat vývoj užití slova v zeměpisné nomenklatuře. Jsou slova obecně běžná, která do toponymie téměř nepronikla, nebo jejich užití je omezeno na jistou dobu. Praslovanského už slova *hgota*, čes. *lhóta*, se užívalo a užívá stále: ale v toponymii označuje se tak jistý druh osad, vázaný na jistou dobu (XII.—XIV. století) a na jisté území (v. Šmilauer, Osídlení 124 n.). Dialektologie ve spojení s toponomastikou může zjišťovatí rozšíření (areály) jednotlivých slov. U nás takovou práci podniká Sl. Utěšený. U národů velkých, zaujímajících větší prostory, jsou rozdíly slovnězeměpisné ovšem větší; tak např. je *teger* „velký“ jen bavorské a alemanské (Mj Tegern), *brink* „pastviště, mez“ jen saské (Schnetz, ZONF 2, 77). V Sasku lze poznati durynskou kolonizaci podle *-hausen*, *-leben*, *Nieder-*, *-born*, „studně“, kdežto franská má *-heim*, *-scheid*, *Unter-* a *-brunn*. Analogicky k jazykovým oblastem (Sprachräume) byl vytvořen pojem jmenné oblasti (Namenlandschaft), odlišené od okolních svéráznou strukturou vlastních jmen. U nás bude podrobné prozkoumání těchto věcí možné až po sebrání jmen pomístních, zvláště traťových.

38 ÚHRNNÉ O JAZYKOVÝCH METODÁCH

Shrnujice to, co jsme vykládali o jazykové stránce toponomastiky, musíme zvláště zdůrazniti požadavek filologické *přesnosti*. Přibližné odhadování, co by jméno mohlo znamenat, jakého je původu, vede jenom k nesnázím; teorie se pak hromadí a více zatemňují než objasňují.

Etymologie, má-li být užitečná, musí se shodovat:

a) s doklady, tj. musí vyhovovat časově (Morava je doložena od II. století, nemůže to tedy být jméno slovanské) i hláskoslovně (jméno Říčany nelze odvodit od řeka, protože ve starých dokladech není *-ie-*, nýbrž *-i-*),

b) s topografií, tj. musí vyhovovat věcně (řeka Teplá, Slaná musí skutečně mít takové vlastnosti),

c) s psychologií pojmenování (osada se nemůže jmenovat „Zlatý drátek“).

Onomastika nemůže však být jen pouhým etymologizováním, výkladem původu jednotlivých jmen; musí vykládat celý vývoj jména až do dneška. „Nejde jenom o zjištění původu slov...; důležitější je historický vývoj slova, jeho sémantické změny, frekvence a oblast rozšíření, dále také jeho stáří a způsoby adaptace“ (Fr. Bezla, *Slavia* 27, 1958, 353).

Po prozkoumání vzniku a osudů jednotlivých jmen musí se postupovat k cílům ještě vyšším: pochopit a vyložit celou soustavu jmen ve vší složitosti jejího vývoje, v její zeměpisné i společenské odstiněnosti.

Ve výkladu jmen je třeba uchovávat střední cestu mezi lehkomyslnou vášní vyložit všechno a mezi upřílišenou skepsí, vzdávající se výkladu již předem. Toponomastik musí mít stále na mysli zásadu J. Grimma: „Chci sice vyložit všechno, co dovedu, ale nedovedu vyložit všechno, co chci“.

Etymologie zeměpisných jmen bývají ukládány v *etymologických slovnících*. Z nich nejznámější jsou:

J. J. Egli, *Nomina geographica*² 1893 (42 000 jmen z celého světa).

W. Sturmfels, *Etymologisches Lexikon deutscher und fremdländischer Ortsnamen*² 1931.

J. Staszewski, *Słownik geograficzny, Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*² 1950.

Tyto slovníky jsou cennou pomůckou pro další zkoumání a těší se velké oblibě i v širokých kruzích; takový slovník, i u nás velmi potřebný, může dnes být spolehlivě vypracován jen jako dílo kolektivní.

8 TOPONOMASTIKA, JEJÍ NEBEZPEČÍ A JEJÍ VÝZNAM

Přehled:

- A 61 Nebezpečí v materiálu
- 62 Hypotetičnost toponomastických závěrů
- 63 Nebezpečí v lídech
- 64 Z dějin diletantismu a vědeckých omylů
- B 65 Význam toponomastiky
- 66 Mladému toponomastikovi

61 NEBEZPEČÍ V MATERIÁLU

Studium zeměpisných jmen skrývá v sobě mnohé nebezpečí; lehko se při něm sejde z cesty za bludičkami a zapadne do zrádných bažin.

Nebezpečí v materiálu je ovšem konec konců také nebezpečím v lídech, neboť hrozí tam, kde není dost schopnosti takové nebezpečí včas poznat a varovat se ho.

Jde zvláště o tyto věci:

— Zj vznikla často náhodně, na základě nějaké události docela nepatrné a pro obec zcela netypické; obyvatelé Tatobit se nezabývali bitím zlodějů nějak profesionálně; k takovému výprasku, jaký dal chycenému zloději, docházelo ve stech osad jiných; jen náhodou se stalo, že se jim z této události dostalo jména. Nebezpečí je v tom, že budeme chtít poznat více, než poznat můžeme.

Jen za zvláštních okolností máme zachycenou takovou bezvýznamnou událost, která dala objektu jméno. V Landnámabók, která popisuje kolonizaci Islandu 870—930, máme zapsáno „pojedli snídaní na jižní straně fjorda“; a dosud je tam Dögdarnes „snídaňový mys“.

— Zj dostávají jména z podnětů často velmi prostých, nesložitých, je v nich i hodně monotónnosti. Jsou ovšem jednotlivá jména s osudy dost romantickými, ale to jsou řídké výjimky. Hrozí nebezpečí výkladů příliš romantických.

— Zj byla často lidovou etymologií přetvořena ze jmen cizích jazyků. Poznáváme to jasně tam, kde jsou tato cizí jména zapsána a dobře lokalizována. Pro Jugoslávii můžeme zjistit, že antické Ulpiana je dnes Lipljan, Rubricata dnes Vrgada; můžeme i u nás spolehlivě říci, že jméno řeky Moravy pochází konec konců z antického Marus. Ale kde takových záznamů nemáme, jsme v nejistotách a lehce se stane, že se snažíme vyložit jako slovanské jméno původu cizího (jako bychom bez oněch antických dokladů za slovanské pokládali i Lipljan, i Moravu).

— Zj jsou podrobena mnohým analogickým vlivům, obměňují se a přenášejí se na místa nepůvodní. Je pak nebezpečí, že budeme pokládat za staré a organické, co je docela nové a neorganické.

Martinice u Skutče přesahují přes hranice areálu jmen na *-ice*; jen tím upozornění si povšimneme, že Martinice vznikly až v XVIII. století (mezi 1720 a 1745), a protože tehdy tvoření příponou *-ice* bylo už mrtvé, že je tu přenesení, patrně od Vysokého Mýta.

V zámořských krajinách jsou případy jmen zkomolených nevzdělanými dobrodruhy, kteří do země první pronikli.

— Zj bývají často homonymní, tj. při stejné podobě mají původ rozdílný. Lehko se může stát, že spojujeme věci původu zcela různého. Siréna homonymity, jak jí nazývá Ad. Bach, ohrožuje onomastiky stále.

— Zj bývají pozdě a špatně zapsána. První zápisy máme často z doby o staletí vzdálené od doby vzniku, kdy jméno mohlo projít už složitým vývojem. Mnichov u Lokte (dnes Mírová) byl založen waldsassenským klášterem v XII. století, ale první doklad máme až z r. 1437. Hostějeves u JH spojujeme právem s Hostějem, listinně doloženým r. 1255, ale osada je zazname-

nána až v berní ruce 1654. Ve Skandinávii se odhaduje rozpětí mezi vznikem a prvním zápisem až na tisíc let. — Pisáři, zvláště ve starých dobách, zapisovali jména velmi nepřesně, hlavně byli-li cizího jazyka. Jméno jednoho thráckého kmene je zapsáno v antických pramenech jednou jako Danthalétaí, podruhé jako Denseletae. U Ptolemaia jsou zapsány tři národy, Karbónes, Karíónes, Karéótaí; ale je to národ jeden a týž, jenom že jeho jméno bylo ve třech pramenech autorových zachyceno pokaždé jinak.

— Zj bývají zkomolena chybami editorů. O tom se přesvědčíme, když máme možnost srovnat staré vydání s novým dokonalým (např. edici v Regestech a v Codexu). Mnoho pramenných edicí by vyžadovalo revize: J. Dobiáš upozorňoval na nedostatky ve vydání Libri confirmationum, L. Hosák zjistil, že vydání moravských Libri citationum et sententiarum (V. Brandl I.—VI., B. Bretholz VII.) jsou plna chyb, a musil celý jejich materiál revidovat z originálů.

— Zj za těchto podmínek bývají velmi lehkou špatně vyložena. U slovenského historika P. Križka figuruje jakýsi potok Šulko. Ale v příslušné listině stálo: Sulco dividitur „brázdou se rozděluje“ (brázda se vyorávala na hranicích pozemků); editor špatně četl, napsal „Sulco dividit“, což si potom Križko vyložil jako „Šulko rozděluje“. — Slezský historik G. Biermann četl místo „Lutin beide, Ditmarsdorf“ nesprávně „Lutin, beide die Marsdorf“, čímž se mu ztratila jedna Lutyně a Dětmarovice, ale vznikly dva nikdy neexistující Marsdorfy (L. Hosák, ČSPS 65, 138).

Řešení některých záhadných jmen patří k nejskvělejšim výkonům filologickým. Slavné je Grimmovo rozřešení záhadných slov: Eideru, Michilm, Eichi jakožto „re dera mihhilum eichi“ (u velkého dubu). — U Geografa ravennského [po 670] čte se „ad partem vero septentrionalem habet ipsa Asia finem oceanum Syricum Indi/e Bectri/an/e Caspium et Congrae et Reitae“. Slavný filolog W. Tomaschek viděl v tom jména dvou národů skythakých a také hned jejich jména etymologizoval: Congrae souvisí prý s keltským ger- „milovat“; jsou to tedy „přátelé“; Reitae pak s germánským hraittha, jsou to „vybrání“. Ale Jos. Schnetz (ZNF 14, 1938, 87) uká-

zal, vycházející z dokonalé znalosti díla a jeho techniky, že je tato věta v souhrnu, který nikdy nepřináší nových jmen; a konfrontací s předcházejícím textem zjistil, že „congrae“ třeba čísti „yrcanie“, „reiss“ že je pak „scythie“. Duchaplné je vysvětlení, jak mohlo dojít k zdánlivě zcela nesmyslnému zkomolení yrcanie na congrae. Písař předlohy omylem vypustil při psaní skupinu -can- a dodatečně jí připsal nad slovo: can.
yrie

Přepisovatel četl nadepsanou část jako první část slova, tedy canyrie; to ostatní je ovšem již nesprávné čtení.

Ohrnem tedy: Onomastik pracuje s látkou nesmírně rozsáhlou, těžko přístupnou, nepoddajnou, špatně připravenou (Ad. Bach).

62 HYPOTETIČNOST TOPONOMASTICKÝCH ZÁVĚRŮ

621 Důsledkem této kusosti a nespolehlivosti materiálu je, že výklady toponomastiků, hlavně pro doby nejstarší, jsou povahy hodně hypotetické. A. Mawer to správně charakterizuje slovy, že výklady toponomastikovy jsou spíše „tentative and exploatory“ než „dogmatic or final“ (spíše pokusem a hledáním než dogmatem a posledním slovem).

Nebylo by správně takové hypotézy odmítat vůbec — přednášejí-li je lidé prošlí dobrým školením — a stavět se na půdu „ignorabimus“; to by vedlo k nihilismu. Musíme si však být této hypotetické povahy vědomi; musíme hypotézy přednášet jako hypotézy, nikoli jako fakta, musíme poctivě uvádět všechny důvody pro i proti. Proto není vhodné, aby se vlastní hypotézy nedůtklivě vnucovaly, cizí hypotézy pak potíraly prudce a vášnivě. Je vhodné postupovat „mit Vor- und Nachsicht“ (BzN 3, 198). Je třeba snášenlivosti, protože úplné shody se dá těžko dosáhnouti.

622 Musíme především mít na mysli, že vedle jistého počtu *etymologií bezpečných* je mnoho pouhých pokusů etymologických a že mnohá jména (zase ovšem především stará) lze vyložit různým způsobem: jméno *Nisa* vyložil St. Rospond z ny

{nýti) + sa, M. Rudnicki ze základu *neid „teče“, A. Kleczkowski ze základu *nig², F. nidzō „myji“, T. Lehr-Splawiński ze *(s)neudh „vlhkost“, E. Schwarz z *nik-sa (k po-nik-va). Jméno *Moskva* se vykládá z komijského mōs{k}va „kraví voda“, z marijského maska ava „medvědice“, ze slovanského mosk- „být mazlavý, bažinatý“. — Jméno *Lukavec*, *Lukavice* vykládá se jako „křivý“, jako „zlý“ (dábelický) nebo jako „lučinatý“. — O. Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde 1932, 19—21, podává pro jméno *Bučic* 13 různých výkladů (Onomastica 3, 94).

Není proto třeba etymologii nazývat pseudologií, jak to dělal Al. Brückner. E. Dickenmann se na jednom místě (v recenzi E. Kranzmayera, BzN 10, 110) vyjadřuje jasně a přiléhavě: Podané etymologie jsou celkem spolehlivé a přesvědčivé, což ovšem neznámá, že se lze ve všem s autorem shodovat.

623 Celé naše pojetí *substrátů* není nijak bezpečné. H. Krahe soudí, že na sever od Alp byl nejstarší jazykovou vrstvou lid indoevropský (jen v Itálii se navršil na lid egejsko-pelasgický, na západě na lid iberský). — Ale V. Machek sledává v germánštině a slovanštině (zvláště ve jménech zvířat a rostlin) společné prvky, převzaté ze substrátu „praeevropského“ (jejž zjevně chápe jako neindoevropský, protože se jej nepokouší vyložit z indoevropských základů). Vlad. Georgiev má na Balkáně i předčeskou vrstvu za indoevropskou atd. Přitom však shody mezi baskičtinou a jazyky kavkazskými jsou dotvrzovány i badateli vážnými.

624 Na závěr této kapitoly si ocitujeme Fr. Dornseiffa, který ZNF 16 (1940) 37 vtipně napsal: „Od etymologií v Genesí, Hesiodovi a Homérovi až k dnešním národopiscům, badatelům o dějinách náboženství a až k tomuto časopisu se vždy znovu a znovu zdůrazňuje důležitost toho, aby se jména luštila a donucovala k výpovědím. Potíž a nebezpečí je v tom, že stejně u sídlišť jako u bohů jméno mluvilo jenom v době velmi rané, jestliže kdy mluvilo vůbec, takže lehce přeinterpretujeme. A druhým nebezpečím je, že leckdy nevíme, z kterého jazyka

máme jméno vyložit". — A V. Flajšhans, který si — jakožto učenec mimořádně širokého rozhledu — uvědomoval význam lingvistické toponomastiky, napsal: „Místní jména jsou zastřešena více než jedním závojem“ (Agrární archiv 4, 107).

83 NEBEZPEČÍ V LIDECH

631 Ve styku s materiálem tak obtížným a zálučným dopouštějí se těžkých chyb ti, kdož nemají dost *vzdělání historického*, kdo nechápu zeměpisná jména jako produkt dob dávných, podstatně od doby naší odlišných, nýbrž vnášejí nazírání moderní; stejně pak ti, kdož nemají dost *vzdělání lingvistického*, přenášejí se lehce přes podstatné rozdíly hláskoslovné a ne dbají ani stránky významové, nedovedou vidět, že jevy jazykové jsou podmíněny místně i časově.

632 Velkým nebezpečím je *nedostatek rozvahy, střízlivosti a opatrnosti*, křečovitá snaha vynutit výklad, i když materiál na to nestačí, ukvapené usuzování z látky nepropracované a neověřené.

Jméno Castell' Umberto v provincii Messina se uvádělo mezi svědectvími o langobardském kulturním vlivu (lang. Hünibert). Ale obec se dříve jmenovala (řecky) Castania; v XIX. století byla zničena zemětřesením. Při nové výstavbě si vzala za kmotra tebejšího Italského krále Humberta a z vděčnosti k němu se podle něho pojmenovala (G. Rohlf, ArchSt 184, 129).

633 Vážným nebezpečím je *monoideismus, monomanie*. Badatel pojme jistou myšlenku, třeba v podstatě zcela správnou, hledá pro ni doklady a shledává je tak vášnivě, že do svého materiálu zabere i věci, které třeba vykládat docela jinak. Viděli jsme to na příkladě Stráží a Vart; jistě byly a měly svůj význam, ale nelze vidět v každé druhé osadě nějakou strážní pozici a představovat si, že naši předkové neměli nic jiného na mysli než strážit, číhat a „koumat". — Ale i takový A. I. Sobolevskij šel příliš daleko, když k iránským jménům na

-sna (Šeksna, Polosna) připojil bezpečně slovanskou Desnu (Izvěstija oddělenija ruskago jazyka, 1919, I, 183 n.).

634 Je pro toponomastiku nepříznivým momentem, že se pozornost i odborných badatelů, i amatérů upírá příliš na *doby nejstarší*, v nichž jsou všechna nebezpečí mnohonásobena. Každý takový badatel chce vykládat mapu Ptolemaiovu, Geografa bavorského, řešit záhadu Botohaema (a původ jména Čech), chce najít původ Slovanů někde v Asii, vyčistit ze jmen náboženské, sociální i politické poměry a názory aspoň v době velkomoravské. Úkolem mnohem vhodnějším, vědecktějším a užitečnějším by bylo zjistit všechna pomístní jména v okolí, sebrat všechnu lidovou tradici o nich, shledat roztracené zápisy a dokumenty. Neboť to je práce, kterou nikdo jiný než místní pracovník udělat nemůže.

U vědeckých pracovníků se objevuje tendence umisťovat jména do minulosti příliš vzdálené. V Norsku Andreas M. Hansen (Landnám i Norge 1904) promítá místní jména až do dob předhistorických; jména na *-leif*, *-ting* jsou prý z mladší doby kamenné (1700—1200 př. n. l.), jména na *-vin*, *-tán*, *-heim* z doby bronzové (1200—400 př. n. l.) atd. Výklad ten byl nadšeně přijat, zvláště ve Švédsku, nadchl se pro něj i temperamentní A. Noreen. Ale archeologové (K. Rygh) vznesli velmi vážné námítky a J. Sahlgren dospěl k přesvědčení, že žádné sídlo nemá jméno starší než z doby železné (viz ZONF I, 72; V, 89).

635 Takové přepínání souvisí často s činitelem nesmírně nebezpečným, s *nacionální tendencí* vědců. — Věda slouží zajisté svému národu, ale slouží mu tím, že mu zjišťuje přesně fakta a skutečnosti a že mu říká pravdu. Lichotí-li jeho iluzím a ješitnostem, je děvkou, nikoli poctivou služebnicí.

Přitom to bývají iluze naivní, ješitnosti vycházející z názírání dávno už přežitého. Národní ješitnost chtívá, aby se minulost národa přesunovala do dob hodně dávných a aby se cizí vlivy ukazovaly co nejslabší a nejmenší. Vyplývá z ducha doby, že šlechtě z XVI. století lichotilo, když se její původ jevil

hodně starý, a chápeme, že málo charakterní historik, jakým byl Václav Hájek z Libočan, sloužil této ješitnosti a dal praotci Čechovi přivést do země předchůdce předních současných šlechtických rodů, od nichž se dalo něco čekat. My však posuzujeme lidi a musíme posuzovat i národy nikoli podle počtu a slávy předků, nýbrž podle jejich dnešních kvalit. Drávidové jsou v Indii jistě obyvatelstvem mnohem starším než Indové, Baskové mají mnohem delší minulost než Angličané, ale z toho nevyplývá, že bychom je proto hodnotili výše. Právě tak je tomu s cizími vlivy: angličtině nevádí v její dokonalosti a světovosti, že je mozaikou nejvýznamnějších vlivů, ve francouzských místních jménech jsou, jak víme, prvky aspoň z třinácti jazyků, aniž z toho plyne pro Francii jakákoli úhona.

A tak se jeví takové ješitnosti a přísluhování jim záporným znakem nejen morálním, nýbrž i intelektuálním. A přece je toho tolik, a přece podléhají tomu i ti, kdo halasnými slovy hlásají ideál vědecké pravdivosti a zle se horší na národní odpůrce pro jejich neobjektivnost.

64 Z DĚJIN DILETANTISMU A VĚDECKÝCH OMYLŮ

Soustavné dějiny těchto věcí ovšem podávat nebudeme — nestálo by to ani za námahu. Spokojíme se jen s několika ukázkami.

641 Před XIX. stoletím nacházíme mnoho zájmu o vlastní jména. Velmi silně je např. vyvinut u Hérodota a Konstantina Porfyrogenneta. Ale správný výklad jmen nebyl možný, protože i vynikajícím autorům chyběla schopnost dívat se na jména historicky a lingvisticky. Kosmas vykládal jméno Prahy od otesávaného prahu, Dalimil říká: Ale že s té hory na zemi zřechu, proto tej hoře Říp vzděchu [kap. 2] nebo „Pro taký klep tak nelepý tomu hradu vzděchu Klepý“ [kap. 22].

„Stojíte jako jat v udici, proto tej vsi vzděchu *Stadici*“ (kap. 5), „Pak kněz *da* ten hrad pánu — tomu *Přelma* dlechu, proto tomu hradu *Přelma* vzděchu“ (kap. 38). V. Hájek odvozoval jméno Ctiněves od „pochivosti hrobu Čechova“ a Kouřim „od dýmu kouření“; Pavel Stránský myslí, že Budějovice „znamenají místo, kdež probouzejí se spící“, ačkoliv jiní chtějí, že jméno vzato odtud, že prý žena jakéhosi knížete rodíc křičela „Bude jich více“; Třeboň: „jako kdyby někdo řekl, že mu toho místa bude třeba“; a stejně na Slovensku Matěj Běl vyvozoval Boleráz (z OJ Bolerad) od Bela rex. Fr. Rabelais perzifloval takové etymologie výkladem, že prý jméno Beauce vzniklo z výroku „Je trouve beau ce“. Takový způsob výkladů vládl velmi dlouho, třeba už v XVIII. století přišel geniální předchůdce onomastiky Mart. Sarmiento (1695—1771) v „*Onomástico etimológico de la lengua gallega*“ s názory velmi moderními, bohužel zcela zapadlými (viz *Onoma* 6, 31).

642 Tzv. lidové tradice (ve skutečnosti asi výmysly venkovské inteligence, často ani vážně nemyšlené) pokračují v duchu starším: Úmyslovice u Poděbrad založil prý král Jiří a dal jim jméno slovy „Mám úmysl založit vesnici“; jméno Slatiňany vzniklo ze slov „s latí na ni“ (na útočící svini); Semonice Jar z OJ Sámo. Řeka Vorskla v oblasti Kurské (slovo íránské) má prý jméno odtud, že do ní Petru I. upadl dalekohled a on ji označil jako „vor skla“ („zloděj skla“); v. A. I. Jaščenko, *Topon. Kurskoj oblasti* 8.

Věc zhoršují diletanté, kteří vnášejí do výkladu často mnoho zdánlivé učenosti, operující litevštinou, keltštinou, sanskrtem i nářečnými turkotatarskými (Budeč je ze sanskrtského budh- „probuditi se, věděti“, bylo to druidské učiliště již za doby bójské). Monoideismus spojený s naprostou neznalostí jazykovědnou se ukazuje ve výkladu, že jména vznikala podle polohy a trasy cest. „Kde se cesty sbíhají, vznikl Zbiroh, kde se točí, Točník, cesta se obtáčí kolem Ptáčníka, obíhá Jihlavu, obrací se u Dobratic, „na okolo“ vede u Nákla, běží u Koblížné,

okolo se motá u Olomouce, obejde u Obětové, vine se u Svince a Sovince" atd. [viz o tom NR 22, 146].

To naprosto nechce znamenat odsouzení amatérismu vůbec. Mezi toponomastickými amatéry máme i u nás řadu lidí vysoce vyspělých, lidí, jejichž výklady jsou vždy vážné a přesvědčivé.

643 Nejhorší ranou u nás byli a jsou *autochtonisté*, nadšenci, kteří chtějí prokázat staré osídlení Slovanů po celé téměř Evropě.

L. Niederle, Theorie o slovanském autochthonismu v Germanii v Slovenských starožitnostech III (Původ a počátky Slovanů západních), 32–38.

Praotcem autochthonismu není nikdo menší než *Jan Kollár*, který — sveden vzorem tehdejší maďarské lingvistiky i některými autory německými — dokazoval v Rozpravách o jmenách, počátcích i starožitnostech národu Slávského a jeho kmenů (1830) a ve Staroitalii slavjanské (1853) široké osazení slovanské, používaje etymologií zcela libovolných (Varini — Vraňané, Hermunduri — Duřiní, Semnonos — Zeměné). Na něho navazuje *Al. V. Šembera*, který se svými „Západními Slovany v pravěku“ 1868 postavil proti Šafaříkovi a podnítil mnoho následovníků, z nichž mnozí se snažili o vážnou vědu (Polák Ed. Bogusławski), jiní (major Martin Žunkovič) klesali do směšnosti, hledající Slovany i ve Švýcarsku (via mala — malá) a v Egyptě (Suez — svaz).

Slabou útěchou nám může být, že se podobné zjevy vyskytují i jinde (Zaječí ze stněm. sáze Sitz, Slatina ze stella latina atd.).

644 Mnoho škody způsobila — a to nejen u nás — i tzv. *keltomanie*, snažící se vyložit (zvláště pod vlivem knihy *Altceltischer Sprachschatz* W. Holdera z r. 1891) kdejaké, i zcela jasně slovanské jméno z keltštiny. Ve své „*Antiquae Boemiae ... topographia historica*“ 1893 spojuje Herm. Jireček česká místní jména se jmény starověkých národů, doložených u Cae-

sara atp.: Běloky — Beloaci (Bellovaci), Třebotovice — Triboci, Dáblice — Diablintes; doplňuje to pak etymologiemi litevskými, jako: Bubny — les Bubelmen, Dřevíč — řeka Dri-vanta, Mokrá řeka — Mokora atd.

645 Bohužel najdou se takové věci i u odborníků oficiálních a v jiných odvětvích velmi vážených. Jako příklad uveďme knihu rumuského profesora Nic. Drăgana „Români în veacurile IX—XIV pe baza toponomiei și a onomasticii“ (Rumuni ve stol. IX.—XIV. na základě toponymie a onomastiky) 1933 v nakladatelství Akademie. V křečovitě snaze dokázat rozšíření Rumunů až na Moravu neváhal např. spojovat moravské Trojanovice s valem Trajánovým (ačkoli je v polovici XVIII. století založil kardinál Troyer), slovenské Mošovce s rum. moș „stařec“ (ačkoli jsou to Mojžíšovce) atd. Truchlivý omyl badatele jinak velmi váženého byl ovšem po zásluze odsouzen (u nás viz *Slavia* XIV, 602—619).

85 VÝZNAM TOPONOMASTIKY

Ukázali jsme v předcházejících výkladech na nebezpečí, ohrožující úspěšnost toponomastické práce. To však naprosto neznamená nějaké varování před toponomastikou. Neboť ta má význam takový, že stojí za to bojovat s potížemi.

Toponomastika intenzivně a rozvážně pěstovaná přináší bohatý užitek všem vědám v ní se účastnícím:

Jazykovědě doplňuje znalosti o vývoji jazyka zvláště po stránce hláskoslovné a slovníkové, umožňuje je rozšířit a prohloubit, protože jsou zeměpisná jména fixována časově i místně a jejich svědectví sahá o staletí zpět před začátek souvislých památek literárních. U zaniklých národů jsou vlastná jména někdy jedinými svědectvími jejich jazyka. Toponomastika obohacuje znalosti dialektologické a své sesterské vědy, antroponomastice, poskytuje jména zaniklá před začátkem větších soupisů osobních jmen.

Dějepis je toponomastika cennou pomůckou při zjišťování postupu osídlení a sledování kulturních proudů, proměn sociálních i hospodářských.

Zeměpis je jednou z významných složek, které vytvářejí charakter jednotlivých oblastí lidského osídlení. Účast při stabilizaci jmen, pro kartografii tak důležité, patří k jejím hlavním praktickým úlohám.

V určitých případech dělá toponomastika dobré služby i jiným vědám (národopisu, archeologii, geobotanice atd.).

Toponomastika celou svou povahou tíhne k syntezě těchto dílčích zisků. Jde v ní o více než o pomoc při řešení jednotlivých otázek jazykových, historických, geografických, jde v ní o významnou účast při poznávání vývoje lidské a národní společnosti v celé jeho složitosti a mnohostrannosti, ve všech mnohonásobných vztazích člověka k zemi.

Poznává národ, ale poznává i spolupráci národů: toponomastika dobře dělaná je výchovou k vyšší sloze lásky k národu a lásky k lidstvu.

88 MLADĚMU TOPONOMASTIKOVI

I Mladý příteli,

kteřý máš zájem o toponomastiku a chceš se jí věnovat, buď mezi námi vítán. Tvé rozhodnutí je dobré, neboť onomastika je už dnes významnou složkou našeho vědeckého života, ba nadto — je vědou budoucnosti.

Poznal jsi z výkladů této knihy její význam, ale seznámil ses i s jejími obtížemi a nebezpečími. To Tě neodstraší, protože víš, že obtíže jsou k tomu, abychom je přemáhali, a nebezpečí k tomu, abychom jim čelili. Vše záleží na tom, abys postupoval rozvážně a promyšleně, aby sis nehromadil všechny potíže hned na začátek své cesty. Vždyť také, když se např. učíš hrát na housle, nezačneš hned Paganinim, nýbrž procházíš důmyslně sestavenou školou cviků stále obtížnějších. Ani zde nezačínaj Ptolemaem, Geografem bavorským a Velkou Moravou.

2 Uprav si svůj *studijní postup* tak, abys měl od počátku ucelený pohled a ten neustále rozšiřoval a prohluboval.

V první fázi studijní se jakožto český toponomastik seznámíš důkladně s Profousovými (ev. Hosákovými) Místními jmény, a to do všech detailů. K tomu přiber práce, které ukazují využití toponomastické látky: Šmilauerovo Osídlení, Hosákovy studie v ČSPS, ev. jeho Dějiny Hustopečska. Seznámíš se s důležitými prameny historickými, se Sedláčkovým Místopisným slovníkem historickým (Hosákovým Historickým místopisem), se Sedláčkovou Snůškou, s úředními lexikony a úředními (administrativními) mapami — nauč se každé jméno si přesně identifikovat. Z časopisů čti soustavně Zpravoda) Místopisné komise (i starší ročníky).

V druhé fázi přejdi od českých prací k základním pracím cizím. Seznam se s Taszyckým (souhrn v Rozprawy i studia), s Bezlajem (Slovenská vodna imena), s některou prací bulharskou (Duridanov, Zaimov, Popov). Také s Miklosichem — ovšem u vědomí, že je to práce sto let stará. Pouč se o práci lipské skupiny onomastické (doporučuji Eichler-Lea-Walther, Die Ortsnamen des Kreises Leipzig 1960, a W. Fleischer, Namen und Mundart im Raum von Dresden I, 1961); podle svých zájmů a znalostí vyber si něco z toponomastiky anglické (Mawer, Ekwall) nebo francouzské (Dauzat, Vincent). — Z časopisů si důkladně prober krakovská Onomastica a mnichovský Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Dé Ti mnoho znalostí a podnětů. — Seznam se s hlavními pramennými edicemi (Codex, Regesta) a večti se trochu do středověké latiny. Důležitý je pro Tebe i orgán historické vlastivědy české, Časopis Společnosti přátel starožitností, a Roubíkovy příručky. Podle svých místních zájmů se seznámíš i s příslušnými vlastivědnými časopisy jinými (Jihočeský sborník historický, Od Ještěda k Troskám, Od kladského pomezí; Vlastivědný věstník moravský atd.).

Další postup radit nebudu: to už budeš orientován tak, že si budeš vědět radu sám, podle svých sklonů a osobních zájmů.

3 Založ si *kartotéku*, bez níž si zdárnou onomastickou práci nelze představit. V kartotéce budeš mít různý materiál:

(1) Výpisky o jednotlivých *onomastických otázkách*; řadit si je můžeš podle paragrafů této knihy (s použitím rejstříku); interpolace si lehce provedeš. Dobré je oddělit materiál český od cizího.

(2) Historický i lingvistický materiál o *jménech jednotlivých objektů* (osad, hor, řek atd.). Zde je možné řazení abecední nebo zeměpisné (podle zemí a okresů); nejlépe je řadit abecedně, ale mít pro jednotlivé zeměpisné celky evidenční lístky.

(3) *Pomocný materiál historický, geografický, národopisný, přírodovědecký*, řazený podle soustav příslušných odborných bibliografií.

4 S *vlastní prací* začni brzy; nechtěj čekat, až budeš všechno znát. Vždyť vlastní práce zbystří Tvůj pohled, zvýší Tvůj zájem a povede Tě k intenzivnějšímu sbírání materiálu. — Dobrým počátkem je zpracování jmen v určitém celku (okrese; viz Osídlení 340, okr. Mariánské Lázně). Bude to poučné, i když tam nebude nic, než zpracování dat z Profouse (i s dodatky), Sedláčka (Hřady a zámky, MSH, Snůška), Šimáka a starší místní vlastivědné literatury. — Podle svého předběžného vzdělání vyber si pak některou speciální otázku, které se věnuješ. Jako lingvista můžeš studovat funkce a rozšíření jednotlivých slovo tvorných typů (*-ice, -ovice*) i jednotlivých základů, a to ve srovnání s poměry v jazycích aspoň západoslovanských. Obrovský materiál pro studia jazykově zeměpisná poskytnou jména traťová. Jako historik můžeš sledovat kolonizační práci jednotlivých rodů a jednotlivých klášterů, zabývat se otázkou osídlení jižních Čech (vztahy k osídlení Rakous, otázka Chodů), kolonizací XVI. století. — Čím hlouběji se do toponomastiky vpracuješ, tím více otázek bude před Tebou vyvstávat. Pak nebudeš už hledat problémy, problémy budou hledat Tebe.

5 Při veškeré práci i při studiu vychovávej v sobě uvědoměle hlavní *ctnosti toponomastikovy*:

důkladnost, jevíci se v dostatečnosti materiálu pro každou otázku sneseného (vědomě nemluvím o úplnosti);

přesnost, projevovanou neustálým revidováním všech dat (i spravedlivý zhřeší tu denně sedmkrát);

střízlivost a opatrnost, která vychází z dobré znalosti materiálu a nenalézá v něm více, než co se v něm naléztí dá;

poctivost, kterou je úcta k skutečnostem a žízeň po pravdě; poctivý badatel vždy hledá, nikdy nedokazuje tezi předem danou.

Nebudeš také nikdy chtít oslňovat pseudoučeností, chrlíci spoustu dat zbytečných a z druhé ruky vzatých, duchaplnickými odvážnými nápady, které jsou zpravidla pravdy velmi vzdáleny, ani černokněžnickým vyjadřováním.

6 Varuj se atomizace — vytrhování jednotlivostí z celku —, ale neboj se *překračovat hranice* svého oboru. Jako bohemista musíš se vyznat i v slavistice i germanistice, jako lingvista se orientuješ v historii, jako historik v lingvistice. Specializace má zajisté své výhody, ale proti tomu obrovskou nevýhodu: vede k jednostrannosti a ohraničenosti.

Náš úkol je komplexní — poznat vývoj společnosti lidské i národní. Proto i naše metoda musí být komplexní a nesmíme podléhat byrokraticky úzkostlivému vyšetřování a nevraživému střežení kompetence jednotlivých resortů. Ovšem v oborech, které Ti nejsou vlastní, musíš být krajně opatrný a nebudeš se pouštět daleko (např. v lingvistice musíš respektovat fakt hláskového pravidelného vývoje i zákonitého způsobu tvoření jmen).

Takovým způsobem, jistě ne lehkým, vyspěješ v dobrého pracovníka, který významně přispěje k tomu, aby česká onomastika plnila své velké úkoly čestně a úspěšně.

OBSAH

PŘEDMLUVA	5—6
1 ÚVODNÍ VÝKLADY	7—29
11 Onomastika a její části	7
12 Toponomastika a její části	9
13 Povaha toponomastické práce	11
14 Onomastické kongresy	15
15 Onomastické časopisy	16
16 Organizační formy onomastické práce	18
17 Onomastické archívy	20
18 Bibliografie	21
185 Celková zpracování	24
186 Knižnice a soubory monografií	25
19 Přehled dějin české toponomastiky	25
2 MATERIÁL	30—56
21 Materiál historický	30
211—212 Listiny, diplomatika, edice, lokalizace ZJ	30
213 Historický topografický slovník	31
214—216 Onomastický význam, obsah a užívání listin	32
217 Spolehlivost listinných dokladů	34
218 Historické prameny české toponomastiky	37
—1 Základní díla	37
—2 a —3 Historický materiál	40
22 Materiál zeměpisný	48
221—225 Mapy	48
226 Atlasy	52
227 Zeměpisná díla	52
228 Lexikony	52
23 Materiál nářeční. — Traťová jména	53
Metodika sbírání traťových jmen	55
3 JAZYKOVÁ STRÁNKA	57—123
30 Význam jazykové stránky a hlavní požadavky z toho plynoucí	57
31 Podoba nářeční a spisovná	60

32	Jména přejetá z jiných jazyků	62
	Změny hláskové (325), slootovorné (326), sémantické (327)	64
	Přejímání dnešních cizích zeměpisných jmen (329)	71
33	Grafika	73
	334 Grafika při přejímání dnešních cizích jmen zeměpisných	75
34	Hláskosloví	76
	341 Význam toponomastiky pro hláskosloví	76
	342 Hláskové změny v zeměpisných jménech	78
	343 Doklady pro pravidelné změny českých hlásek	78
	344 Některé zvláštní změny hláskové	80
	345 Asimilace k sousedním a častým jménům	82
	346 Vlivy lidové a učené etymologie; kakografie	83
	347 Jména pronikavě změněná	84
	348 Modulace silová a výšková (přizvuk a intonace)	86
35	Slootovrba	86
	351 Podstata a význam slootovorného zkoumání zeměpisných jmen	88
	352 Třídění typů (Rospondovo, Vinogradovovo, Smitlauerovo)	87
	353 Obecné výklady (frekvence typů, chronologie, kmenová příslušnost, místní rozdíly)	90
	354 Některé jednotlivé typy a jejich změny	93
	—1 Předložkové pády. —2 Zdrobněliny. —3 Záměna přepon.	
	—4 Složeniny. —5 Jiné typy tvoření. —6 Zertovné tvoření.	
	—7 Tvoření adjektiv	
	355 Přechod od sousloví k označení jednoslovnému (univerbiza- ce)	100
	356 Změny z nesprávného porozumění tvaru (subtrakce, agla- tinace, dekompozice)	101
36	Tvarosloví	104
	nepřímé pády, předložkové pády, změna čísla, rodu, vzoru	
37	Slovník	111
	371 Slovní zásoba zeměpisných jmen a její základy	111
	372 Třídění zeměpisných jmen	111
	—1 Místní. —2 Pomístní. —3 Vodní. —4 Jiné	
	373 Osobní vlastní jména	118
	374 Obecná jména	120
	375 Časová a místní vázanost základů ZJ	121
38	Úhrnné o jazykových metodách (etymologie, etymol. slovník)	122
4	VĚCNÁ STRÁNKA	124—154
	41 Reální činitele ZJ obecně; přírodní podmínky	124
	42 Zeměpis	125

43 Geologie [pedologie]	127
44 Přírodopis	128
A Botanika	128
B Zoologie	131
45—49 Historické a kulturní podmínky	133
45 Archeologie	133
46 Obecný dějepis (dějiny národů)	135
47 Místní dějepis: stezky, opevnění, šlechtické rody	142
48 Dějiny osídlení: metody	144
49 Dějiny společenské, hospodářské a kulturní:	148
sociální dějiny, přidělování pozemků, valašské pastevectví, formy zemědělství, výrobní obory; národopis; náboženství a církev	
5 ŽIVOT JMEN	155—181
51 Počet jmen, délka jmen	155
52 Kdo dává jméno	156
53 Psychologie pojmenování	157
54 Plánovitost pojmenování	158
55 Prostředky pojmenování	160
56 Změny významu jmen:	161
rozšiřování, úžení, přenesení, iradiace, vztahy k jiným jménům	
57 Proměnnost jmen	169
—1 Hláskové změny. —2 Slohotvorné změny. —3 Nestálost jmen. —4 Přejmenovávání (osad; ulic). —5 Ustálenost jmen	
58 Zánik osad	177
—2 Studium. —3 Proces zanikání. —4 Uchování jména	
6 TOPONOMASTIKA, JEJÍ NEBEZPEČÍ A JEJÍ VÝZNAM	182—196
61 Nebezpečí v materiálu	182
62 Hypotetičnost toponomastických závěrů	185
63 Nebezpečí v lidech	187
64 Z dějin diletantismu a vědeckých omylů	189
65 Význam toponomastiky	192
66 Mladému toponomastikovi	193
Zkratky	197—201
Rejstřík	202—218
Dodatek	219
Obsah	231

ŠMILAUER, Vladimír: *Úvod do toponomastiky* (nauky o vlastních jménech zeměpisných). II. vydání. Praha: SPN 1966...

Dodatek: změny v oboru po I. vydání...

<https://ndk.cz/view/uid:2bc855a0-46af-11e7-aac4-005056827e51?page=uid:f57cf080-7950-11e7-b92d-005056827e51>

Doplnit do příště:

KRŠKO, Jaromír: *Úvod do toponomastiky*. Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela. Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB – Belianum 2014